

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” IAȘI
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ „DUMITRU STĂNILOAE”
ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
DOMENIUL: TEOLOGIE SISTEMATICĂ – MORALĂ

TEZĂ DE DOCTORAT

TRANSCENDENȚĂ ȘI INTERIORITATE
SØREN KIERKEGAARD ȘI TEOLOGIA ORTODOXĂ

-REZUMAT-

DOCTORAND:

CÂRLAN VLĂDUȚ-EMIL

ÎNDRUMĂTOR:

PR. PROF. DR. GHEORGHE POPA

IAȘI

2024

Cuprinsul rezumatului

INTRODUCERE ȘI MOTIVAȚIA ALEGERII TEMEI	3
OBIECTIVUL PROPUS ȘI PREMISELE PRINCIPALE.....	4
STADIUL CERCETĂRII ȘI RECEPTAREA LUI KIERKEGAARD ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC	10
NOUȚATEA LUCRĂRII	16
STRUCTURA LUCRĂRII	17
METODOLOGIA CERCETĂRII	18
DELIMITĂRI CONCEPTUALE.....	22
CONCLUZIILE CERCETĂRII	26
CUPRINSUL LUCRĂRII IN EXTENSO	30
BIBLIOGRAFIE	33

Introducere și motivația alegerii temei

Lucrarea de față are ca principală cheie hermeneutică metafora drumului vieții, prin care putem descrie și înțelege interioritatea celui ce-L caută pe Dumnezeu, prin viața sa și din interiorul acesteia. Totuși, folosirea în sens teologic a acestei imagini devine problematică deoarece cunoaștem că la Dumnezeu nu se poate niciodată „ajunge”, dar relevanța acesteia constă tocmai în faptul că în viața moral-spirituală nu va exista niciodată un punct terminus, iar însăși situarea pe acest altfel de drum reprezintă uneori o destinație în sine. Cele două aspecte principale ale acestei metafore, cel teologic și cel existențial, nu pot fi separate deoarece a tinde spre cunoașterea lui Dumnezeu, conduce totodată la cunoașterea de sine și la adâncirea în înțelegerea propriei vieți.

Ideea de a cerceta tema transcendenței, cu deschidere spre aria interreligioasă, interconfesională și mai ales interdisciplinară, a început în urma unor curiozități de ordin intelectual, dar și a unor întrebări și căutări de ordin existențial, încă din perioada studiilor de licență, unde sub îndrumarea domnului profesor conf. dr. Constantin-Iulian Damian am elaborat teza finală, despre o analiză a rugăciunii din perspectiva fenomenologiei religiilor¹.

În timpul studiilor de masterat, interesul meu s-a orientat în special spre aria filosofiei. Primul contact cu gândirea filosofului Søren Kierkegaard a fost prilejuit de frecventarea unui curs susținut de către domnul profesor academician Ștefan Afloroaei, în care dumnealui evidențiază importanța paradoxului și a gândirii paradoxale în studiul teologiei, făcând referire la lucrarea *Fărăme filosofice* a gânditorului danez. Interesul trezit în urma acestui curs m-a făcut să citesc această lucrare, precum și altă lucrare importantă, *Boala de moarte. Un expozeu de psihologie creștină în vederea edificării și a deșteptării*. Contactul cu gândirea lui Kierkegaard a reprezentat o adevărată revelație. Noutatea dar și relevanța teologică pe care le-am descoperit în lucrările acestea, ca și în celelalte care au urmat, au stat la baza deciziei mele de a-i cerceta gândirea într-o manieră mai sistematică. Această decizie s-a concretizat într-o teză de dizertație, scrisă sub îndrumarea părintelui profesor lect. dr. Paul-Cezar Hârlăoanu, unde am analizat tema credinței și a sensului, având ca reper scrierile filosofului danez².

¹ „Rugăciunea - fapt religios universal? O analiză din perspectiva fenomenologiei religiilor și a creștinismului ortodox”.

² „Credință și sens în identitatea vocațională a preotului. Coordonate biblice și filosofice”. În timpul studiilor doctorale am urmat cursurile masterului „Filosofie aplicată și management cultural” din cadrul Facultății de Filosofie și Științe Social-Politice” a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Aceste studii de master s-au concretizat într-o teză de disertație intitulată, „Relația dintre om și Dumnezeu la Søren Kierkegaard. O hermeneutică radicală”, elaborată sub îndrumarea domnului profesor univ. dr. Ioan-Alexandru Tofan, căruia îi

Toate aceste încercări de a afla răspunsuri la propriile curiozități și întrebări, și-au găsit sensul atunci când am înțeles că tema transcendenței (care pare rezervată unei cercetări aride și abstracte) devine relevantă din punct de vedere existențial, doar dacă este interpretată având în vedere dimensiunea afectivă dar și etico-morală a conceptului de transcendență³. Lucrarea de față a fost alcătuită în lumina acestei convingeri.

Având în vedere caracterul interdisciplinar al tezei, tema relației dintre om și Dumnezeu trebuia „îmbrăcată” într-o haină conceptuală⁴. Această premisă stă la baza alegerii celor două concepte de graniță, care pot fi interpretate interdisciplinar și care reprezintă o extensiune la nivel conceptual a acestei relații.

Obiectivul propus și premisele principale

Pentru a fi înțeleasă în mod corect, sau mai bine spus, pentru a nu fi greșit înțeleasă sau superficial înțeleasă, tema transcendenței trebuie reinterpretată având în vedere schimbările de paradigmă pe care modernitatea și postmodernitatea le-au adus pe toate planurile. În special din punct de vedere teologic, ne referim aici la nihilism, pluralism și relativism religios.

Trebuie să recunoaștem faptul că gândirea și vorbirea despre Dumnezeu (deci tema transcendenței) trebuie actualizată sau mai bine zis înnoită, deoarece gândirea omului postmodern este caracterizată de o „neîncredere în metanarațiunile care au legitimat adevărul și cunoașterea”⁵, iar „societatea postmodernă este lipsită de valorile transcendente”⁶. Având în vedere aceste afirmații, cum (mai) putem noi ca teologi să ne desfășurăm discursul având în vedere că acesta este unul ce are ca fundament Adevărul absolut, care este revelat, deci

sunt profund recunoscători pentru noile direcții de cercetare oferite. Părți sau idei din ambele teze de disertație au fost revalorificate în cadrul acestei teze de doctorat.

³ De aceea, consider că scopul oricărei cercetări, mai ales a unei cercetări doctorale, vizează în principal pe cel care o elaborează, aceasta fiind o cale prin care acesta încearcă să-și aprofundeze, dar și să-și clarifice, atât cât este posibil, unele întrebări. Dacă teza de doctorat reprezintă o formă de obiectivare și explicare a propriilor căutări, doar așa cercetarea sa va putea fi relevantă și pentru ceilalți.

⁴ Conștientizăm totuși limitele unei cercetări teologice de tip științific. Pe de o parte, nu putem „vorbi” teologic fără să folosim concepte, pe de altă parte conștientizăm că acestea sunt neputincioase în a exprima esența acestor teme. Așadar, avem două planuri: cadrul științific-academic, unde tratăm această temă într-o manieră articulată și inteligibilă, pe de o parte, avem cadrul existențial și etico-moral care necesită depășirea cadrelor științifice.

⁵ Nicolae TURCAN, *Postmodernism și teologie apofatică. O apologie în fața gândirii slabe*, Ed. Limes Florești, Cluj, 2014, p. 35. Vezi și: Jean-François LYOTARD, *Condiția postmodernă. Raport asupra cunoașterii*, trad. de Ciprian Mihali, Idea Design & Print, Cluj, 2003, p. 11. Totuși, în același timp postmodernitatea propune tot o meta-narațiune: adevărul că nu există niciun adevăr. Vezi: David Bentley HART, *The Beauty of the Infinite: The Aesthetics of Christian Truth*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids/Cambridge, 2003, p. 7.

⁶ Ștefan ILOAIE, *Morala creștină și etica postmodernă. O întâlnire necesară*, Presa Universitară Clujeană, Cluj, 2009, p. 6.

transcendent? Pare că între gândirea teologică și gândirea postmodernă se află o prăpastie de netrecut.

Considerăm că datorită dinamismului său, discursul teologic poate fi în continuare relevant doar dacă acesta trece printr-un proces de înnoire și în același timp, dacă este depășită atitudinea de incriminare a ethosului postmodernității, care nu face decât să mărească distanța dintre Biserică și societate⁷. De ce omul postmodern nu mai are încredere în metanarațiunile care până în postmodernitate erau sursă a sensului? Această întrebare trebuie să ne responsabilizeze și să ne facă să înțelegem că această schimbare nu este nici „bună” și nici „rea”. Teologia ortodoxă nu trebuie să o nege (de fapt, nici nu poate), făcând apel la trecutul „glorios” în care omul „credea fără urme de îndoială”, ci să o înțeleagă și să-i răspundă într-un relevant prin (re)întoarcerea spre întrebările și dilemele omului concret.

Așadar, obiectivul principal pe care ni-l propunem este, pe de o parte, de a face o hermeneutică radicală a relației dintre om și Dumnezeu, din perspectiva existențialismului creștin al lui Søren Kierkegaard și a teologiei ortodoxe, pe de altă parte de a propune nou mod de a vorbi teologic, având în vedere aceste schimbări de paradigmă. Însă pentru a îndeplini acest obiectiv, ambele paradigme teologice trebuie să se întâlnească în dialog pe un teren integrator, iar acesta îl reprezintă interioritatea și viața omului. Astfel, analiza noastră se va desfășura pe două planuri, academic-științific dar și moral-spiritual și existențial.

A vorbi omului postmodern despre Dumnezeu reprezintă o provocare, mai ales din perspectiva celui care este chemat să facă asta. În general, în înțelegerea omului secolului nostru, pare că discursul teologic nu vizează viața concretă în complexitatea ei, ci doar anumite aspecte dispartate. Pare că teologia nu are de-a face cu întrebările mari ale omului, cu cele legate de fericire, împlinire și sens. Mai mult, teologia este percepută ca o știință marginală (atât în plan academic, cât și în plan social) care se adresează sau trebuie să se adreseze doar anumitor oameni, celor credincioși, care sunt deja credincioși. Și tema transcendenței rămâne blocată într-o interpretare elementară ce nu lasă loc unor înțelegeri de tip experiențial, deoarece pare că ceea ce este transcendent trebuie interpretat prin optica unei distanțe absolute, a unui dincolo abstract și distant în raport cu experiențele cotidiene ale omului, în raport cu experiența nemijlocită a vieții. Motivele principale care au condus la astfel de interpretări ale discursului teologic, vor fi analizate în cadrul acestei teze.

În acest sens, avem în vedere două premise centrale ce stau la baza acestei teze:

⁷ Vezi: Ș. ILOAIE, *Morala creștină și etica postmodernă*, pp. 7-8.

(1) Fiecare om simte o nevoie de transcendență care se reflectă prin dorința de a transcende, în toate planurile, finitudinea umană. Prin aceasta Dumnezeu ne cheamă și ne suscită în a interpreta și înțelege propria viață dincolo de cadrul imanenței. Atunci când este conștientizată și înțeleasă din perspectivă spirituală, această nevoie poate deveni fundamentul și factorul declanșator al unei treziri moral-spirituale, care deschide calea trăirii unei vieți autentice, deplin creștine, deci deplin umane⁸.

Una dintre ideile centrale ale gândirii filosofului danez este că majoritatea oamenilor nu manifestă conștiința de sine⁹, (din punct de vedere existențial) dar nici conștiința de Dumnezeu (din punct de vedere teologic), chiar dacă aceștia fac parte dintr-o țară majoritar creștină, se declară creștini și sunt membri ai unei Biserici. Această situație confesională condiționată istoric nu conduce neapărat la atingerea conștiinței de Dumnezeu, fără de care omul rămâne într-o stare de ignoranță spirituală și nu actualizează în propria viață întreg potențialul „chipului lui Dumnezeu” care se află în el. Însă pentru ca omul să ajungă în acest punct este necesar, în primul rând, ca acesta să vadă învățătura creștină ca fiind concepția de viață prin excelență, iar nu doar ca o simplă religie sau un set de precepte etico-morale, iar în al doilea rând, după această re-convertire, este necesară trecerea printr-un proces de edificare și transformare în cadrul Bisericii. Primul aspect (învățătura creștină ca și concepție de viață sau ca principalul filtru hermeneutic al vieții) îl vom analiza din perspectiva gândirii lui Kierkegaard, iar al doilea (viața în Hristos și în Biserică) din perspectiva teologiei ortodoxe.

Bineînțeles că marea majoritate a oamenilor nu văd lucrurile în acest fel și nu conștientizează originea spirituală a acestei nevoi, care trădează „dispoziția metafizică”¹⁰ ce există în fiecare om. Pentru cei mai mulți oameni, ea se manifestă ca un impuls de a progresa, atât la nivel general cât și particular. Această dorință de progres a omului se explică datorită structurii ontologice de „chip al lui Dumnezeu”, prin care acesta tinde spre o idealitate pe care dorește să o actualizeze în viața proprie, adică să ajungă la asemănarea cu acel „ceva” mai presus de el.

⁸ Pentru Kierkegaard, a trăi deplin uman înseamnă a trăi deplin învățătura creștină. Alienarea spirituală duce la alinerarea existențială: „Dacă lumea a uitat ce înseamnă existența religioasă, va fi uitat fără îndoială și ce înseamnă existența omenească”. Vezi: Søren KIERKEGAARD, *Epilog neștiințific definitiv la Fărâme filosofice*, vol. I, trad., note și prefață de Adrian Arsinevici, Ed. Casa Cărții de Știință, 2017, p. 26. p. 444.

⁹ Această conștiință de sine existențială diferă de conștiința psihologică, dar și de conștiința morală, care ajută omul în discernerea dintre bine și rău. Desigur, între conștiința spirituală și conștiința morală există o strânsă legătură. Kierkegaard spune în *Jurnalele sale*: „Întreaga mea existență este o epigramă în numele trezirii”. Vezi: *Kierkegaard's Journals and Notebooks*, Volume 4, Journals NB-NB5, Edited by Niels Jørgen CAPPELØRN, Alastair HANNAY, et al., Princeton University Press, 2011, p. 319. Pentru Kierkegaard, omul nu ajunge la această dublă conștiință sau conștientizare decât după ce experimentează nimicul metafizic, sub forma angoasei, melancoliei și disperării.

¹⁰ Ștefan AFLOROAEI, *Metafizica noastră de toate zilele. Despre dispoziția speculativă a gândirii și prezența ei firească astăzi*, Ed. Humanitas, București, 2008, p. 11.

Însăși dorința cea mai întâlnită de a dăinui prin intermediul bunăstării financiare, a reputației numelui sau a urmașilor, (prin care omul crede că poate „rezista” în fața morții), manifestă această nevoie de transcendență. Părintele profesor Dumitru Stăniloae afirmă că „omul își face drumul spre infinitate printr-o continuă transcendere verticală și orizontală. Prin aceasta își face drumul spre Dumnezeu, spre oameni și spre lume”¹¹. Însă oricâte obiective atinge omul în plan personal sau oricâte limite depășește acesta în planul cunoașterii științifice, această nevoie nu poate fi niciodată satisfăcută și ea nu va cunoaște niciodată un punct final, tocmai pentru că ea manifestă năzuința omului după infinit.

Înțelegem așadar această nevoie și ca un simptom al unei carențe spirituale, deoarece omul simte nevoia a ceva doar în măsura în care experimentează sentimentul lipsei sau al dorului. De aceea, credem că în ultimă instanță obiectul tuturor căutărilor omului este Dumnezeu, iar că toate năzuințele acestuia sunt de ordin spiritual sau teo-logic¹². Această afirmație poate părea una clișeică (și aparent vetustă sau anacronică) deoarece este foarte întâlnită în spațiul teologic, însă veridicitatea ei rămâne mereu actuală și relevantă. Niciodată nu este îndeajuns sau lipsit de sens în a reveni, cu real interes, asupra temei cunoașterii lui Dumnezeu. Tema raportului dintre om și ceea ce este transcendent lui a devenit atât de subînțeleasă, (din cauza iluziei că, dacă cineva știe ceva, înseamnă că și înțelege acel ceva) încât a ajuns trecută cu vederea, ca fiind deja „înțeleasă”¹³. Uităm astfel că, în mod paradoxal, lucrurile cele mai „simple” și cele mai evidente manifestă cea mai mare complexitate și că tocmai acelea necesită o aprofundare constantă¹⁴.

A afirma aceste idei, în Agora lumii de astăzi, într-un mod direct și explicit este destul de problematic, având în vedere reticența omului postmodern față de fenomenul religios. De aceea, această premisă nu trebuie înțeleasă în sensul apologeticii clasice, care încearcă, prin apel la demonstrație logică, să convingă cu privire la adevărul învățaturii creștine. Această nevoie existențială de transcendență nu se dorește a fi o „dovadă”, ca certitudine obiectivă sau ca nou „argument rațional” cu privire la adevărul principalelor teme ale metafizicii

¹¹ Pr. Prof. Dumitru STĂNILOAE, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu*, în: „Opere Complete”, vol. V, Ed. Basilica, București, 2013, p. 29.

¹² În acest sens, fericitul Augustin (unul dintre primii protoexistențialiști), afirmă că această căutare a lui Dumnezeu coincide cu căutarea vieții fericite: „Când te cauți pe Tine, Dumnezeul meu, eu caut viața fericită”. Vezi: SFÂNTUL AUGUSTIN, *Confesiuni*, cartea a X-a, cap. XIV, 29, ediție bilingvă, trad. din latină, introducere și note, tabel cronologic și indice de Eugen Munteanu, Ed. Humanitas, 2018, p. 479.

¹³ Domnul profesor academician Ștefan Afloroaei amintește despre această capcană a omului de nu mai reveni asupra originilor unor adevăruri ce au condus la modul actual de a gândi, pe care le consideră gratuite, speculative sau chiar lipsite de sens. Vezi: Ș. Afloroaei, *Metafizica noastră de toate zilele...*, p. 26.

¹⁴ Cu aproape două secole în urmă, Kierkegaard afirma că: „Plăcerea și îndeletnicirea mea preferată sunt să chibzuiesc la lucrurile extrem de simple”. Vezi: Søren KIERKEGAARD, *Conceptul de anxietate*, trad. din limba daneză de Adrian Arsinevici, Ed. Amacord, Timișoara, 1998, p. 124.

creștine. Dacă am gândi în acest sens, am cădea în aceeași capcană a teologiei naturale care a validat cu mijloace raționale experiența revelată a Bisericii, numită de Yannaras „evenimentul eclezial”¹⁵.

Nevoia în sine, prin caracterul ei intențional și teleologic, nu poate și nu trebuie interpretată ca o dovadă a existenței obiectului spre care tinde¹⁶. Deci prin teza de față nu vom încerca să demonstrăm (așa cum s-ar crede, atunci când conceptul de transcendență este interpretat din perspectivă teologică) nici nemurirea sufletului și nici existența lui Dumnezeu. Considerăm că o astfel de abordare teologică (care încă își concentrează atenția pe dovedirea „existenței” lui Dumnezeu) nu mai este relevantă astăzi. De aceea, credem că dacă vom interpreta această nevoie de transcendență din punct de vedere existențial iar nu metafizic, vom reuși să scoatem la iveală noi sensuri relevante pentru viața moral-spirituală a creștinului de azi.

Această nevoie reprezintă doar o urmă sau un semn al transcendenței în viața omului, și nicidecum nu trebuie percepută, după cum spuneam, ca un argument rațional al existenței obiectului spre care tinde, deoarece nihilismul infirmă și neagă orice astfel de intenție a reflecției teologice de a fundamenta sursa sensului - Dumnezeu - pe premise raționale. Argumentarea rațională (rațiunea, în sensul ei metafizic) nu lasă loc credinței, deci nici libertății. Iar potrivit ambelor paradigme teologice vizate, fără credință și libertate autentică nu se poate institui o relație între om și Dumnezeul Revelației, care Se situează dincolo de capacitatea omului de a-I „dovedi” existența.

(2) A doua premisă de la care pornim vizează conceptul de interioritate. Pentru ca discursul despre Dumnezeu să poată fi cu adevărat relevant din punct de vedere existențial și moral-spiritual, este necesar ca cei chemați la această misiune (episcopii, preoții, teologii sau orice creștin care-și ia în serios vocația), să vorbească despre Dumnezeu omului de astăzi plecând de la experiențele, căutările, întrebările, neliniștile și dilemele acestuia. Într-un cuvânt, pornind de la interioritatea sa¹⁷. De aceea, în cadrul acestei teze vom încerca să valorificăm din punctul de vedere al teologiei ortodoxe una dintre premisele centrale ale existențialismului creștin: *a vorbi omului despre Dumnezeu plecând dinspre om (sau pornind de la experiențele sale), iar nu a vorbi omului despre Dumnezeu plecând dinspre Dumnezeu*. Această premisă necesită o folosire a metodei inductive, care poate fi valorificată atât

¹⁵ Christos YANNARAS, *Heidegger și Areopagitul*, trad. de Nicolae Șerban Tanașoca, Ed. Anastasia, 1996, p. 40.

¹⁶ Arjan MARKUS, *Beyond Finitude. God's transcendence and the Meaning of Life*, Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, 2004, p. 379.

¹⁷ În acest sens, domnul profesor Nicolae Turcan afirmă că teologia noastră face deja asta, „ori de câte ori își ia în serios vocația”. Vezi: Nicolae TURCAN, *Apologia după sfârșitul metafizicii. Teologie și fenomenologie la Jean-Luc Marion*, Ed. Eikon, București, 2016, pp. 216-217.

teologic dar și existențial, prin întoarcere spre interioritate și spre viața însăși. Nu ne facem oare vinovați de o abstractizare exagerată și de o lipsă de ancorare în specificul vremii, livrate prin discursul teologic, „ca și cum cel care vorbește s-ar adresa fie nimănui, fie unor minți dezlegate de trup și de lumea lor sensibilă?”¹⁸.

În primul volum al *Dogmaticii* sale, părintele profesor Dumitru Stăniloae are un capitol intitulat, *Cunoașterea lui Dumnezeu în împrejurările concrete ale vieții*, în care afirmă că acest tip de cunoaștere, prin caracterul ei existențial, depășește atât cunoașterea catafatică dar și cea apofatică: „Dacă cunoașterea intelectuală, afirmativă și negativă, e un produs mai mult al gândirii teoretice, iar în cea apofatică sporesc oamenii duhovnicești, această a treia cunoaștere se impune tuturor creștinilor în viața practică”¹⁹. Acest fragment este cel mai des interpretat din perspectivă dogmatică dar și etico-morală, ca ilustrând purtarea de grijă a lui Dumnezeu, care prin îngăduirea diverselor împrejurări, „bune” sau „rele” în decursul vieții, Acesta îl cheamă pe om la Sine. Însă acest fragment poate fi interpretat și într-o cheie existențială sau fenomenologică. Prin împrejurările concrete ale vieții Îl putem sesiza pe Dumnezeu în mod simțit, ca Cel care este Viața (Ioan 1, 4; 14, 6) și făcând asta, putem pune începutul unei reale treziri și transformări moral-spirituale.

În general, tema transcendenței este interpretată în termenii relației timp-eternitate, însă de multe ori este omisă dimensiunea spațială a acesteia. Dacă interpretăm tema transcendenței și în direcția spațialității, putem sesiza noi direcții de înțelegere. De exemplu, acel „dincolo” de realitate (care indică poziția verticală), ca ”loc”²⁰ în care există Dumnezeu, poate fi văzut mai degrabă ca un „în spatele” realității sau „în realitate”, fără a fi vorba însă de panteism. De aceea, putem afirma că există mai multe grade ale transcendenței²¹, atât ale transcendenței lui Dumnezeu și ale deschiderii Sale către creatură, cât și ale percepției omului care-L sesizează pe Dumnezeu în lume.

Ideea centrală a prezenței nemijlocite a lui Dumnezeu în viața omului o vom regăsi atât în gândirea lui Kierkegaard, cât și în reflectia Părinților filocalici sau a teologilor ortodocși mai recenți. Prin aceasta, omul primește un nou mod de înțelegere a raportului dintre material și spiritual, dintre imanență și transcendență, dintre „lumea noastră” și „lumea lui Dumnezeu”. Logosul întrupat certifică și validează acest nou mod de înțelegere prin însăși întruparea sau

¹⁸ Ș. AFLOROAEI, *Metafizica noastră de toate zilele...* p. 9.

¹⁹ Pr. Prof. D. STĂNILOAE, *Teologia Dogmatică Ortodoxă (I)*, p. 146.

²⁰ Deși eu mi-L pot reprezenta pe Dumnezeu „separându-L” în mintea mea ca „obiect” distinct, această perspectivă trebuie depășită, deoarece ea se poate transforma într-o formă de idolatrie conceptuală. Astfel trebuie evitat a proiecta prezența lui Dumnezeu într-un „loc” distant, „undeva” în afara clipei prezente.

²¹ A. MARKUS, *Beyond Finitude...*, p. 146.

inumanizarea Sa²². Deși existența temporală este distinctă de transcendența lui Dumnezeu, ea nu este opusă acesteia, ci participă la aceasta. Veșnicia nu este nici înainte, nici după timp, ci reprezintă tocmai prezența lui Dumnezeu spre care omul se poate deschide, ajutat de harul Duhului Sfânt²³.

Stadiul cercetării și receptarea lui Kierkegaard în spațiul românesc

Cele două concepte, „transcendență” și „interioritate”, sintetizează cel mai clar gândirea filosofului danez. În lucrarea, *Existence humaine et transcendence*, filosoful francez Jean Wahl²⁴ afirmă că „subiectivitatea și transcendența sunt două idei ce caracterizează gândirea lui Kierkegaard”²⁵. Filosoful și teologul catolic Xavier Tilliette îl numește pe Kierkegaard „crainic al transcendenței într-un secol fascinat de imanentism”²⁶, iar cardinalul Henri De Lubac afirmă despre Kierkegaard următoarele: „După cum este filosoful transcendenței, Kierkegaard este teologul obiectivității. Dar este, în același timp, și teologul interiorității, adică al aproprierii personale”²⁷. Cu privire la conceptul de transcendență, se poate afirma, fără nici o exagerare, că acest concept cuprinde, ca într-o plasă, toate conceptele tari ale filosofului: *paradox*, *absurd*, *salt*, *individ*, *sine*, *repetare*, *clipă* și *credință*, deoarece toate acestea sunt „categoriile ale transcendenței”. Pe de o parte, Kierkegaard pune conceptul de transcendență în relație cu gnoseologia, cu cele ce depășesc puterea de comprehensiune a omului, pe de altă parte, acest concept este interpretat din punct de vedere etico-moral, în sensul transcenderii de sine a omului spre lume, spre semeni și spre Dumnezeu.

²² Preot Dr. Vasile RADUCA, *Antropologia Sfântului Grigorie de Nyssa. Căderea în păcat și restaurarea omului*, EDIMBOR, București, 1996, p. 298.

²³ Pr. Gheorghe POPA, *Comuniune și înnoire spirituală în contextul secularizării lumii moderne*, Ed. Trinitas, Iași, 2000, pp. 159-160. Ideea prezenței simțite a lui Dumnezeu în viața omului prin intermediul harului pe care o întâlnim în teologia ortodoxă, poate răspunde la una dintre cele mai întâlnite critici aduse teologiei creștine. Friedrich Nietzsche definea învățătura creștină ca „platonism pentru popor”, deoarece aceasta plasează sensul sau împlinirea omului în acel dincolo eshatologic și abstract, că învățătura creștină devalorizează lumea și viața aceasta, trupul și experiențele specific umane, toate acestea pierzându-și valoarea în fața planului transcendent. Însă această critică a fost posibilă datorită interpretării elementare pe care teologia scolastică a făcut-o relației dintre temporalitate și eshaton, interpretare care din păcate nu și-a pierdut ecoul nici astăzi. Vezi. Friedrich NIETZSCHE, *Dincolo de bine și de rău. Prolog la o filosofie a viitorului*, trad. din germană de Radu Gabriel Pârveu, trad. textelor în versuri de Ioana Pârveulescu, Ed. Humanitas, 2016, p. 9.

²⁴ Unul dintre traducătorii operelor filosofului danez în limba franceză.

²⁵ Jean WAHL, *Human Existence and Transcendence*, translated and edited by William C. Hackett, University of Notre Dame Press, Indiana, 2016, p. 81. În opera sa, Kierkegaard folosește termenii „subiectivitate” și „interioritate” ca fiind sinonimi.

²⁶ Vezi: „Prefața” la Henri de LUBAC, *Drama umanismului ateu*, traducere din franceză de Cornelia Dumitru, Ed. Humanitas, București, 2007, p. 9.

²⁷ H. de LUBAC, *Drama umanismului ateu...*, p. 87.

Deși filosoful a devenit cunoscut în Danemarca încă din timpul vieții ca un gânditor și autor controversat, recunoașterea originalității sale pe plan internațional va începe la câteva decenii după moartea sa. Principalele lucrări ale lui Kierkegaard vor fi traduse întâi în germană și suedeză, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Printre primii autori care au remarcat originalitatea gândirii lui Kierkegaard și a contribuit la notorietatea ulterioară a acestuia, a fost criticul literar danez Georg Brandes care în 1879 publică o carte în germană despre Kierkegaard, intitulată *Søren Kierkegaard, ein literarisches Charakterbild* (*Søren Kierkegaard, un portret de personaj literar*). O altă lucrare importantă, publicată tot în limba germană în 1913, este cea a lui Theodor Haecker, *Sören Kierkegaard und die Philosophie der Innerlichkeit* (*Sören Kierkegaard și filosofia interiorității*). În anul următor, 1914, scriitorul austriac Carl Dallago, scrie *Über eine Schrift. Sören Kierkegaard und die Philosophie der Innerlichkeit* (*Despre o Scriere. Soren Kierkegaard și filosofia interiorității*).

Primele traduceri și primele monografii despre Kierkegaard îl vor face cunoscut, mai ales începând cu secolul al XX-lea, nu doar în spațiul german, ci mai ales în cel francez, britanic și american, atât în aria filosofică dar și teologică. În Germania, lucrările lui Kierkegaard au fost valorificate în special de către filosofil Martin Heidegger și Karl Jaspers, dar și de către teologul Karl Barth. În rândul gânditorilor evrei, Martin Buber și Emmanuel Levinas au fost de asemenea influențați de acesta. Jean Wahl a publicat în 1938, *Études kierkegaardienes* (*Studii kierkegaardiene*), lucrare care va contribui la introducerea și răspândirea filosofiei lui Kierkegaard în spațiul francez. Apoi filosofi precum Jean-Paul Sartre sau Albert Camus și-au găsit inspirația în lucrările gânditorului danez. Filosoful rus Lev Șestov a scris în 1936 o importantă lucrare despre Kierkegaard, tradusă în limba română, *Kierkegaard și filosofia existențială. Vocea celui ce strigă în pustie*.

În spațiul american, soții Hong, Howard (1912 – 2010) și Edna (1913-2007) au tradus opera integrală a lui Kierkegaard în limba engleză (*Kierkegaard's writings*, 26 de volume, aproximativ 12.000 de pagini) împreună cu *Jurnalele sale* (*Kierkegaard's Journals and Notebooks*, 12 volume, aproximativ 10.000 de pagini). Alți traducători sau cercetători importanți din spațiul spațiul anglo-american sunt Jon Stewart, Alastair Hannay și George Pattison.

Începând cu secolul al XX-lea, prin intermediul „trăirismului” inițiat de către Nae Ionescu (ce-i va învăța pe studenții săi să se dezvețe de tot ceea ce i-a învățat „filosofia de școală”²⁸), va lua naștere un „existențialism românesc”. În perioada interbelică, sub influența gândirii

²⁸ Vezi: *Existențialismul românesc: 1919-1947*, vol. I, introducere de Eugen Simion, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Ed. Fundația Națională pentru Știință și Artă, Academia Română, București, 2019, p. xi.

acestui, întâlnim „o dorință a tinerilor de a schimba ceva în modul de a gândi conceptele filosofiei. În primul rând, de a depăși „filosofia ca sistem” și de a face *filosofie a existenței* bazată pe experiență, pe „trăire”, în fine, pe o metafizică înțeleasă ca „un cod de trăire și valorificare a realității”²⁹:

„Azi ne dăm seama că „trăiriștii” luați în răs în cafenelele literare din București, pe la 1928-1938, reprezintă ramura românească a unui curent de idei european (existențialismul) și din rândurile lor vor ieși câțiva mari creatori, cum ar fi Mircea Eliade, Cioran, Noica, Mircea Vulcănescu și Eugen Ionescu. Ei și alții, mai puțin cunoscuți, formează *existențialismul românesc*, cu punct de plecare în Kierkegaard, în Dostoievski și misticii ruși (Berdiaev, Șestov) și spanioli (de la Ioan al Crucii până la Unamuno), în filosofia germană (Karl Jaspers și Heidegger), dar și în tradițiile spiritualității ortodoxe”³⁰.

Cei mai importanți intelectuali ai vremii, filosofi, teologi, istorici sau literați, vor cunoaște gândirea lui Kierkegaard prin intermediul unor traduceri străine. O importantă lucrare apărută în ultimii ani, care conține articole, studii, recenzii sau fragmente traduse din operele marilor filosofi existențialiști (cele mai multe despre Kierkegaard) de către intelectualii perioadei interbelice, este *Existențialismul românesc - 1919-1947*, în două volume, alcătuită de Academia Română.

Dintre cei mai importanți reprezentanți ai acestei perioade, Lucian Blaga, datorită preferinței sale pentru o filozofie mai sistematizată, va fi sceptic cu privire la Kierkegaard. Deși filosoful român recunoaște că danezul este „un geniu religios incontestabil”³¹, și vede în el „expresia cea mai fidelă a protestantismului nordic”³², acesta scrie într-un articol plin de ironie (*Existențialism sau neputința de a crea?*), că „existențialismul a devenit o modă filosofică” a vremii și consideră că filosoful danez a dat naștere unei filosofii „neclare”, din cauză că n-a făcut distincție între actul creator și viața personală în opera sa: „(Kierkegaard) n-a găsit niciodată calea sublimei creații, ci a transpus în literatură doar complexe sale personale ca atare, cu toată zgura lor, prea intime și deci cam zgomotoase și indiscrete”³³. Ideea centrală a lui Blaga este că existențialismul maschează incapacitatea de creație originală a celor care se revendică de la acest curent. Potrivit acestuia, existențialismul s-a transformat în „uimitor pretext de elogiare a sterilității și de exaltare a neputinței congenitale

²⁹ *Existențialismul românesc 1919-1947*, vol. I, pp. vii-viii

³⁰ *Existențialismul românesc: 1919-1947*, vol. I, p. ix. Vezi și capitolul: „Kierkegaard în timp și spațiu românesc” în: Natașa-Elena MAXIM, *Reflexe ale gândirii lui Søren Kierkegaard în literatura română interbelică*, Ed. Institutul European, Iași, 2019, pp. 43-92.

³¹ Lucian BLAGA, „Credința - Cutremur” în: *Existențialismul românesc 1919-1947*, vol. II, (ed.cit.), p. 480.

³² Lucian Blaga, „Credința – Cutremur” în: *Existențialismul românesc 1919-1947*, vol. II, (ed.cit.), p. 479.

³³ Lucian BLAGA, „Existențialism sau neputința de a crea?” în: *Existențialismul românesc 1919-1947*, vol. II, (ed.cit.), p. 622.

de a crea”³⁴. Însă scopul principal al existențialismului nu este acela al creației filosofice; accentul este pus pe experiența proprie în „descifrarea” propriei vieți. Actul creator survine ulterior, ca o consecință, tocmai din această intenție.

Emil Cioran și Mircea Eliade vor găsi în gândirea lui Kierkegaard o mare sursă de inspirație³⁵. Acesta din urmă apreciază exemplul danezului în a-și dedica viața activității de scriitor în detrimentul unei vieți de familie³⁶ și scrie în tinerețe un articol intitulat, *Søren Kierkegaard. Logodnic, pamfletar și eremit*, în care face o descriere, plină de detalii, a vieții și gândirii filosofului danez. În încheierea articolului, Eliade subliniază schimbarea pe care o va aduce Kierkegaard, mai ales după moartea sa, în spiritul european: „În jurul lui, lupta se pogorî în sufletul Danemarcei”³⁷.

Tot în prima jumătate a secolului trecut, Grigore Popa, istoric al filosofiei și filosof român (1910-1994) cercetează filosofia lui Kierkegaard și scrie o teză de doctorat intitulată, *Existență și adevăr la Søren Kierkegaard*, publicată în 1940.

Interesant este că la începutul secolului al XIX-lea, filosoful danez devenise cunoscut în spațiul nostru în special ca teolog, iar nu ca filosof. Acest fapt îl confirmă mențiunea din *Enciclopedia română* de la 1900, unde acesta este amintit ca „teolog remarcant prin misticism și activitate creștină practică”³⁸. În special în aria teologiei ortodoxe, cele mai multe mențiuni ale acestuia le găsim în principalele reviste teologice, (dar și filosofice și literare) ale vremii, precum „Biserica și Școala” (Arad); „Biserica Ortodoxă Română” (București) „Foaia diecezană” (Caransebeș) și „Revista teologică” (Sibiu). Majoritatea acestor mențiuni evocă aspectul creștin, moral-spiritual, al gândirii lui Kierkegaard, fiind preluate în principal din lucrări teologice precum *Școala creștinismului* sau *Discursurile edificatoare*. Câteva exemple: (1) „Søren Kierkegaard scrie: «E frumos să fii ca și crinii câmpului; e și mai măreț

³⁴ L. BLAGA, „Existențialism sau neputința de a crea?” în: *Existențialismul românesc 1919-1947*, vol. II, (ed. cit.), p. 622. Idei asemănătoare găsim într-o altă lucrare: „Că de la o vreme, îndeosebi existențialiștii o iau razna, propagând o adevărată fobie față de sisteme, nu este în definitiv de mirat, căci cuvântul lor își are rădăcina cel mai adesea în neputință. Dar acestor existențialiști, care repudiază sistemele filozofice fiindcă, dragă Doamne, acestea ar duce de-a dreptul la anchilozare, le răspundem că și moluștele, dacă ar gândi, ar sfătui vertebrele să nu-și alcătuiască un schelet”. Vezi: L. BLAGA, *Trilogia cunoașterii*, p. 110.

³⁵ Emil Cioran evidențiază importanța vieții interioare și înțelegerea ei în sens existențial: „Adâncimea vieții interioare nu se măsoară după criteriile cantitative ale informației bogate în extensiune, ci după criteriul calitativ al trăirii intense a problemelor[...] Viața interioară n-are valoare decât prin această reîntoarcere spre tine însuși. A avea pasiunea unor probleme centrale înseamnă a te regăsi în formele obiective ale gândirii. Iată cum subiectivitatea se regăsește dincolo de aspectul formal al gândirii”. Vezi: EMIL CIORAN, „O formă a vieții interioare”, în: *Existențialismul românesc 1919-1947*, vol. I, (ed.cit.), pp. 515-517.

³⁶ M. ELIADE, *Memorii (1907-1960)*, pp. 411-412.

³⁷ Mircea ELIADE, „Søren Kierkegaard. Logodnic, pamfletar și eremit” în: *Existențialismul românesc 1919-1947*, vol. I (ed.cit.), p. 286.

³⁸ N.-E. MAXIM, *Reflexe ale gândirii lui Søren Kierkegaard...*, p. 44.

să fii stăpânitorul lumii acesteia; dar cea mai mare glorie e să nu fii nimic, adorând»³⁹; (2) „Să scrutăm câmpul de luptă în tăcere, în tăcerea universului și în singurătatea sufletului nostru, pentru a putea simți, cum scrie Sören Kierkegaard «grozava răspundere ce ne apasă». Adevăratul luptător pentru credință este «martor» niciodată «învățător». Așa cere duhul smereniei»⁴⁰. Același autor vede în filosofia lui Kierkegaard o continuare a filosofiei lui Socrate, și evidențiază aspectul ei etico-moral: „Filosofia morală e filosofia împlinirii omului ca om, e atitudine existențială, sau cum ar zice Kierkegaard, e risc. Sensul ei e soteriologic[...]Mântuirea sau împlinirea destinului meu de om e esențialul. Pentru aceasta mă frământ, pentru aceasta risc, pentru aceasta sufăr»⁴¹.

Părintele Ilarion V. Felea va evidenția (într-o recenzie făcută cărții lui Grigore Popa) protestantismul din gândirea lui Kierkegaard, dar totodată și „ortodoxia” acestuia:

„Kierkegaard, fiind un adversar al Bisericii organizate și al Sfintelor Taine, nu este integrat în doctrina creștinismului ortodox. E mai mult protestant decât ortodox. Totuși, poate fi considerat cu drept cuvânt un mare filosof al creștinismului; mare prin dialectica lui ingenioasă și subtilă, mare prin pasiunea cu care militează pentru un creștinism apostolic, practic, adecă intens trăit»⁴².

Părintele profesor Dumitru Stăniloae va scrie în 1941 un articol unde afirmă originalitatea teologică a gândirii lui Kierkegaard (citindu-l într-o traducere franceză), făcând apel la ideea unirii „gândirii cu trăirea”:

„El (Kierkegaard), a împreunat gândirea cu trăirea, a coborât adevărul în viață, a simțit adevărul în carnea proprie. El a văzut pentru prima dată, cu o deplină claritate, că adevărul nu este abstracție plutitoare în gol, ci este viu, este legea de viață realizată sau realizabilă a spiritului nostru, că el se află și se înțelege nu printr-o cugetare ruptă de trăirea noastră și orientată spre exterior, ci printr-o privire în întregul *adevăr-existență*. Creștinismul pentru Kierkegaard fiind credință și viață, adevăr transformat în credință și viață, și nu simplu cugetat»⁴³.

Însă cea mai detaliată și obiectivă analiză a gândirii lui Kierkegaard din perspectiva teologiei ortodoxe o va face părintele profesor Nicolae Balca, care va analiza gândirea

³⁹ Preot Gh. PERVA, „Smerenia”, în: *Biserica și Școala*, anul LXVI, nr. 49, 6 Decembrie 1942, Arad, p. 398.

⁴⁰ V. GHEORGHITĂ, „Mărturisitorii”, în: *Biserica și Școala*, anul LXX, nr. 41, 6 Octombrie 1946, Arad, p. 313.

⁴¹ V. GHEORGHITĂ, „Revelația divină și creștinismul în teologia creștină”, în: *Biserica și Școala*, anul LXXII, nr. 15, 11 Aprilie 1948, Arad, p. 111.

⁴² Preot. Dr. Ilarion V. FELEA, „Grigore Popa: Existență și adevăr la Soeren (sic!) Kierkegaard”, în: *Revista teologică*, anul XXXI, nr. 3-4, martie-aprilie 1941, Sibiu, p. 204.

⁴³ Pr. Prof. Dumitru STĂNILOAE, „Kierkegaard anti-Luther” în: *Cultură și duhovnicie. Articole publicate în Telegraful Român*, vol. II, ediție îngrijită de Ion-Dragoș Vlădescu, Ed. Basilica, București, 2012, pp. 715-719.

acestui în relație cu idealismul german, cu filosofia lui Heidegger și cu teologia dialectică⁴⁴. Părintele Nicolae Balca afirmă despre Heidegger că preia și interpretează principalele idei ale filosofiei lui Kierkegaard (precum cea despre autenticitatea existenței), însă fără sensul lor creștin, fapt care duce la o înțelegere deficitară a gândirii filosofului danez⁴⁵.

În ultimele decenii, opera lui Kierkegaard a început să fie tradusă în limba română, atât din original cât și din alte limbi, precum germana și italiana. Sunt traduse lucrări integrale sau doar părți din anumite lucrări, precum traduceri ale lui Kjeld Jensen și Elena Dan, *Jurnalul Seducătorului* (Ed. Scripta, 1992) și *Legitimitatea estetică a căsătoriei* (Ed. Mașina de scris, 1998), ambele părți din lucrarea *Sau-Sau*, tradusă în română; *Vinovat? Nevinovat?* și *Banchetul* (Ed. Mașina de scris, 2000, ambele părți din lucrarea *Stadii pe drumul vieții*, lucrare netradusă încă în română); sau *Școala creștinismului*, (trad. de Mircea Ivănescu, Editura Adonai, 1995).

Traducătorul Adrian Arsinevici⁴⁶ a tradus din limba daneză principalele lucrări ale filosofului (*Conceptul de anxietate, Repetarea, Fărâme filosofice, Frică și cutremur*⁴⁷), și mai recent, continuarea la *Fărâme filosofice: Epilog neștiințific definitiv la Fărâme filosofice* în două volume (Ed. Casa Cărții de Știință, Cluj, 2017). Ana-Stanca Tabarasi-Hoffmann va traduce în română o altă parte importantă a lucrărilor lui Kierkegaard, la editura Humanitas (Opere I, *Din hârtiile unuia încă viu; Despre conceptul de ironie*, 2006; Opere II/1, *Sau-sau I*, 2008; Opere II/2, *Sau-sau II*, 2009; Opere III, *Discursuri edificatoare, 1843-1844. Trei discursuri la ocazii imaginate*, 2011. Opere IV, *O recenzie literară. Discursuri edificatoare în spirit divers*, 2017). O importantă lucrare a lui Kierkegaard, *Sygdommen til Døden*, a cunoscut două traduceri în limba română: *Boala de moarte*, (Humanitas, 1999), de către cercetătoarea Mădălina Diaconu (tradusă din germană) și *Maladia mortală* (tradusă din italiană) de George Popescu, (Omniscop, 1998).

În ultimii ani, gândirea lui Kierkegaard a fost obiectul mai multor teze de doctorat, cele mai multe în filosofie. Amintim aici teza lui Ștefan Bolea, *Existențialismul astăzi* (Herg Benet, București, 2012), susținută în cadrul Universității Babeș-Bolyai (Cluj-Napoca); Flaviu

⁴⁴ Vezi: Dr. Nicolae Balca, „Concepția idealistă despre Dumnezeu și creștinism”, în *Revista teologică*, anul XXXI, nr. 7-8, iulie-august, 1941, Sibiu, pp. 326-350; și Dr. Nicolae Balca, „Deosebirea calitativă absolută dintre Dumnezeu și om în problema revelației”, în *Revista teologică*, anul XXVII, nr. 7-8, iulie-august, 1937, Sibiu, pp. 353-268. Acesta va scrie un capitol dedicat lui Kierkegaard într-o importantă lucrare despre istoria filosofiei moderne. Vezi: Mircea Florian, Liviu Rusu et al., *Istoria Filosofiei Moderne. De la Kant până la evoluționismul englez*, vol II, Societatea Română de Filosofie, București, 1938.

⁴⁵ Diacon Dr. Nicolae BALCA, „Existența omului ca grijă și existență spre moarte”, în: *Revista teologică*, anul XXXVI, nr. 3-4, martie-aprilie, 1946, Sibiu, pp. 197-198.

⁴⁶ Cu care am avut ocazia să corespundez prin email, acesta ajutându-mă cu prețioase indicații, sfaturi și perspective de înțelegere a gândirii lui Kierkegaard.

⁴⁷ Tradusă și de către Leo Stan, din limba daneză, la editura Humanitas, 2005.

Câmpean, *Identitatea melancolică la Søren Kierkegaard* (Eikon, București, 2020), susținută în cadrul aceleiași universități. În spațiul filosofic ieșean: CS III Dr. Ionuț Bârliba, *Drumul către sine. Kierkegaard și devenirea în limitele stadiilor existenței*, (Ed. UAIC, Iași, 2017, alcătuită sub îndrumarea domnului Prof. Acad. Dr. Ștefan Afloroaei) și Natașa-Elena Maxim, *Reflexe ale gândirii lui Søren Kierkegaard în literatura română interbelică*, (Institutul European, Iași, 2019), susținută în cadrul Facultății de Litere (UAIC, Iași).

Cea mai recentă cercetare despre Kierkegaard, scrisă din perspectiva teologiei ortodoxe, este cea a lui Ágúst Ingvar Magnússon, profesor de filosofie la Marquette University (Winsconsin, SUA), publicată în 2019 cu titlul: *Kierkegaard and Eastern Orthodox Thought. A comparative philosophical analysis*⁴⁸ (*Kierkegaard și gândirea Ortodoxă Răsăriteană: O analiză filosofică comparativă*). Acesta menționează în introducerea tezei că majoritatea studiilor s-au concentrat și se concentrează pe relația lui Kierkegaard cu teologia protestantă și catolică, însă se ignoră posibilitatea unui dialog între gândirea sa și teologia răsăriteană⁴⁹:

„Antropologia spirituală a lui Kierkegaard, epistemologia sa și, mai ales, opiniile sale despre păcat și mântuire, reflectă elemente esențiale ale doctrinei și practicii ortodoxe, atât de mult încât cineva este obligat să se întrebe cum un scriitor luteran din Copenhaga secolului al XIX-lea ar putea formula un corp de lucrări care uneori pare mai aliniat cu scrierile Părinților Bisericii din Orientul creștin, decât cu cele ale gândirii tradiționale protestante”⁵⁰.

Noutatea lucrării

Lucrarea de față, prin direcția ei interdisciplinară nu reprezintă o totală noutate, având în vedere că în ultimii ani, în special în teologia ortodoxă, au fost alcătuite și publicate teze de doctorat în teologie cu caracter interdisciplinar, fapt destul de îmbucurător⁵¹. Nici conceptele analizate nu surprind prin noutatea lor.

⁴⁸ Ágúst Ingvar MAGNÚSSON, *Kierkegaard and the Eastern Orthodox Thought: A comparative philosophical analysis*, Gorgias Press, 2019. Am avut ocazia să corespund prin email cu autorul cărții. Ágúst Ingvar Magnússon s-a născut în Islanda, în confesiunea luterană. În 2005 primește botezul în Biserica Ortodoxă, și își alege numele de botez Simeon, datorită fascinației pentru *Imnele Sfântului Simeon Noul Teolog*. Despre convertirea sa la Ortodoxie scrie puțin și în introducerea tezei sale. O relatare mai detaliată a convertirii sale găsim în capitolul: Ágúst Simeon MAGNÚSSON, „Boala minunată: filosofia ca o cale spre spiritualitate”, în: Rico VITZ, *Întoarcerea spre Răsărit. Filosofi contemporani și credința creștină veche*, trad. din limba engleză de Mihai-Silviu Chirilă, Ed. Renașterea, 2015, pp. 291-315.

⁴⁹ Á. I. MAGNÚSSON, *Kierkegaard and the Eastern Orthodox Thought...*, p. 1.

⁵⁰ Á. I. MAGNÚSSON, *Kierkegaard and the Eastern Orthodox Thought...*, pp. 1-2.

⁵¹ Amintim aici în special două teze. Prima, despre relația teologie - fenomenologie: Pr. dr. Daniel ISAI, *Conștiință și intenționalitate. Dimensiunea ontologică și fenomenologică a conștiinței la Dumitru Stăniloae și*

În primul rând, noutatea tezei constă în analiza comparativă sau punerea în relație a teologiei ortodoxe cu unul dintre cei mai importanți gânditori creștini ai epocii moderne. În mod special, în teologia ortodoxă românească recentă, nu există teze de doctorat care să cerceteze gândirea lui Søren Kierkegaard⁵². Această punere în dialog poate fi văzută și din perspectivă interconfesională, având în vedere că gânditorul danez a fost și teolog luteran. Așadar, ne propunem să contribuim, pe cât ne stă în putință, la umplerea acestui gol în cercetarea teologică actuală.

În al doilea rând, noutatea tezei constă în hermeneutica radicală a acestei teme, care are ca scop să ofere noi sensuri în înțelegerea ei. Deși tema acesta este la fel de „veche” ca și omul (dacă o gândim mai general, ca relația dintre om și divin), noutatea constă tocmai în maniera (mai) inovativă de a o aborda. Modul cum omul și-L reprezintă pe Dumnezeu îi afectează percepția asupra vieții și lumii, iar în plan existențial, are un mare impact asupra vieții moral-spirituale⁵³. Privind astfel, conceptul de transcendență în special, devine mai degrabă un concept central al teologiei morale, decât al dogmaticii.

Structura lucrării

Mi-am structurat lucrarea în trei mari părți. În partea I, „*Transcendență*” și „*interioritate*” - două concepte fundamentale pentru teologia ortodoxă și filosofia existențială. Interpretarea lor în contextul schimbărilor de paradigmă ale postmodernității, am analizat aspectele preliminare, delimitările conceptuale și diverse teme introductive, precum și relația dintre filosofie - teologie și rațiune - credință. În cadrul acestei părți o importanță deosebită o are analiza curentului existențialist și a temelor sale principale. În partea a II-a, „*Transcendență*” și „*interioritate*” la Søren Kierkegaard, am analizat teologia și antropologia acestuia, teoria stadiilor vieții și tema maladiilor spirituale. Partea a III-a, *Evaluarea critică a gândirii lui Søren Kierkegaard din perspectiva teologiei ortodoxe*, reprezintă evaluarea critică a gândirii lui Søren

Jean-Luc Marion, Ed. UAIC, Iași, 2021. Iar a doua despre relația teologie - bioetică: Dr. Petru CERNAT, *Identitatea embrionului uman din perspectivă teologică și bioetică*, Ed. Doxologia, Iași, 2022.

⁵² În cadrul Școlii Doctorale a Facultății de Teologie Romano-Catolică din București există o teză în lucru despre Søren Kierkegaard, coordonată de către Pr. prof. dr. Wilhelm Dancă.

⁵³ „Experiența vădit dovedește că toată viața noastră se află în cea mai strânsă dependență de felul cum ne reprezentăm Chipul celui dintâi. Orice schimbare în viziunea noastră mentală a Începutului celui fără de început, a Principiului a tot ce există, aduce neapărat cu sine o schimbare corespunzătoare în simțirile, gândurile, facerile și reacțiile noastre la tot ce ne înconjoară”. Vezi: ARHIMANDRITUL SOFRONIE, *Nașterea întru împărăția cea neclătită*, traducere din limba rusă de Ierom. Rafail Noica, Ediția a II-a revăzută, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2015, p. 58.

Kierkegaard din perspectiva teologiei ortodoxe, unde evidențiem faptul că aceasta completează, dar și depășește perspectiva filosofului danez cu privire la relația dintre interioritatea omului și transcendența lui Dumnezeu. În această ultimă parte ne propunem să facem tranziția de la o hermeneutică existențialistă a temei (care poate fi valorificată teologic, însă într-un mod general și nedeplin), la o hermeneutică teologică prin plasarea acesteia în orizontul specific teologiei ortodoxe și al vieții în Hristos. De aceea, această evaluare teologică trebuie făcută nu doar din perspectivă etico-morală, ci și dogmatică, deoarece modul de a trăi într-un anumit fel depinde de modul de a fi în comuniune cu Hristos și de a înțelege cine este El. În cadrul acestei părți am identificat principalele interferențe dintre teologia și antropologia ortodoxă, respectiv teologia și antropologia lui Kierkegaard și am propus ca alternativă la teoria stadiilor vieții devenirea creștină așa cum o întâlnim în cele trei etape ale vieții din spiritualitatea ortodoxă.

Metodologia cercetării

Am folosit în cadrul acestei lucrări mai multe metode de cercetare, specifice atât teologiei sistematice, cât și disciplinelor umaniste în general.

Metoda deductivă pornește de la adevărul general și se orientează către aspectul particular. Această metodă este foarte necesară în demersul cercetării noastre tocmai datorită caracterului dialectic al celor două concepte analizate, unde conceptul de transcendență semnifică generalul și universalul, iar conceptul de interioritate concretul și particularul.

Metoda inductivă. Prin aceasta analiza pornește de la existența concretă, adică își desfășoară cercetarea de la particular la universal sau de la imanent la transcendent. În cazul demersului de față este necesară folosirea acestei metode prin ideea că omul îl poate cunoaște pe Dumnezeu tocmai prin intermediul vieții și experiențelor sale.

Metoda istorică am folosit-o pentru a descoperi evoluția semantică a diverselor concepte analizate, precum și pentru a înțelege evoluția curentului existențialist. Această metodă nu a putut fi folosită fără *metoda filologică*.

Metoda hermeneuticii radicale. Spre deosebire de specificul hermeneuticii textuale (care are în vedere extragerea sensului unui text), hermeneutica radicală⁵⁴ își întinde aria de interpretare și urmărește să interpreteze însăși viața, adică să înfăptuiască o hermeneutică existențială. Hermeneutica radicală e un altfel de a face interpretare, o interpretare ce este

⁵⁴ În acest context, „radical” nu are sensul de „radicalism” (ideologic); „radical” trebuie înțeles în sensul a ceea ce este esențial, fundamental, originar. În limba latină „radix”, „radic” înseamnă „rădăcină”.

însoțită și de un demers deconstructivist, care merge la rădăcina obiectului interpretat tocmai cu scopul de a-i dezvălui temeiul originar. Aceasta reprezintă un nou mod de a face interpretare a ceea ce Martin Heidegger numește „facticitate”, adică modul de a fi al *Dasein*-ului⁵⁵. Heidegger afirmă că acest fel de a face hermeneutică se diferențiază de vechea hermeneutică deoarece ea „nu urmărește să obțină simple cunoștințe, ci o cunoaștere existențială, adică tocmai un „a fi”⁵⁶.

Însă a face hermeneutică radicală înseamnă a gândi, în scop metodologic, fără vreo justificare de ordin transcendentă (adică aprioric), făcând apel la ceea ce se arată *aposteriori*⁵⁷. Această metodă, cu aplicabilitate în teologie, o întâlnim în gândirea lui Kierkegaard, care afirmă, făcând trimitere la exemplul Mântuitorului, că trăirea vieții precedă intenția hermeneutică, adică înțelegerea vieții: „Viața poate fi interpretată doar după ce a fost trăită, la fel cum și Hristos a început să explice Scripturile și să indice felul în care acesta Îl mărturisesc abia după ce a înviat”⁵⁸.

Prin simplu fapt că omul ființează, însăși existența sa este un act de hermeneutică. Când interpretez ceva, o fac dintr-o anumită perspectivă, ca ființă-în-lume, care totuși se distinge de lume, dar în același timp se află în ea. Heidegger afirmă că interpretarea este în ea însăși modul de a fi al vieții factice⁵⁹. Când cunosc ceva, interpretez acel ceva cum îmi apare, nu cum este în sine, asta deoarece cunoașterea realității obiectuale nu înseamnă doar o reflecție pură a realului în raport cu mine, ci o cunoaștere interesată care trece prin filtrul interiorității și subiectivității mele, și care este transformată de către aceste categorii într-o cunoaștere vie, personală și existențială: „Chestiunea interpretării se configurează acum astfel: interpretarea este ideea conform căreia cunoașterea nu este reflecția pură, dezinteresată a realului, ci abordarea interesată asupra lumii, care este ea însăși schimbătoare la nivel istoric și condiționată cultural”⁶⁰.

⁵⁵ „Prin termenul „hermeneutică” vrem să indicăm modul unitar în care este presupusă, luată în discuție, abordată, interogată și explicitată facticitatea”. Vezi: Martin HEIDEGGER, *Ontologie. Hermeneutica facticității*, trad. din germană de Christian Ferencz-Flatz, Ed. Humanitas, București, 2008, p. 35. Cât despre conceptul de facticitate, Heidegger îl definește în felul următor: „Facticitatea denumește caracterul de ființă al *Dasein*-ului „nostru” „propriu”. Mai precis, expresia amintită se referă la acest *Dasein* în timpul său propriu (fenomenul „timpului propriu”; cf. a adăsta într-un timp anume, a rămâne, a fi-prezent în-preajma-a-ceva), în măsura în care acesta își este sieși prezent, în caracterul său de ființă, pe însăși calea lui „a fi”. Vezi: M. HEIDEGGER, *Ontologie. Hermeneutica facticității*...p.33.

⁵⁶ M. HEIDEGGER, *Ontologie. Hermeneutica facticității*, ...p. 49.

⁵⁷ John. D. CAPUTO, *Radical hermeneutics. Repetition, Deconstruction, and the Hermeneutic Project*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1987, p. 273.

⁵⁸ *Kierkegaard's Journals and Notebooks*, Volume 2, Journals EE-KK, Edited by Niels Jørgen CAPPELØRN, Alastair HANNAY, et all., Princeton University Press, 2011, p. 91.

⁵⁹ M. HEIDEGGER, *Ontologie. Hermeneutica facticității*, ...p. 44.

⁶⁰ M. HEIDEGGER, *Ontologie. Hermeneutica facticității*, ...p. 48.

Cu toate că Heidegger a avut o mare contribuție în formarea hermeneuticii radicale, aceasta a devenit cunoscută prin intermediul filosofului american John D. Caputo, prin lucrarea sa, *Radical hermeneutics. Repetition, Deconstruction and the Hermeneutic Project*. Interesant este că filosoful american îl vede pe Kierkegaard ca pe un părinte al acestui mod radical de a face hermeneutică: „De aceea, protoistoria hermeneuticii pentru mine se regăsește la gânditori radicali precum Kierkegaard și Husserl, Nietzsche și Meister Eckhart...”⁶¹. Astfel, există o strânsă legătură strânsă între hermeneutica radicală și existențialismul creștin al lui Kierkegaard. Totuși, Caputo atrage atenția că hermeneutica radicală nu urmărește să-și reducă obiectul la „nimic”, ci tocmai de a ușura accesul la o luciditate cât mai mare în actul hermeneutic⁶².

Filosoful italian Gianni Vattimo afirmă aceeași idee, că acest mod radical de a face hermeneutică nu înseamnă nihilism sau relativism gnoseologic: „nu înseamnă că dacă acceptăm ideea de interpretare, atunci totul merge și fiecare poate spune ce vrea”⁶³. Când folosim metoda hermeneuticii radicale în teologie, trebuie să avem în vedere o formă de obiectivitate. Însă în cadrul teologiei putem spune că există o obiectivitate de alt ordin, pe care o putem numi, *obiectivitate-teologică*, care se diferențiază de *obiectivitatea-științifică*. Obiectivitatea teologică e cea care ține cel mai mult cont de subiectivitate. În loc să o înlăture, ca în cazul obiectivității științifice, obiectivitatea teologică suscită subiectivitatea omului, o trezește și o potențează, deoarece, după cum interesant amintește Caputo, „creștinismul a realizat primul atac împotriva metafizicii construite exclusiv ca obiectivitate” și „chestiunea cea mai hotărâtoare în apariția creștinismului este tocmai atenția acordată subiectivității”⁶⁴.

Metoda hermeneuticii radicale rămâne totuși o hermeneutică generală și de aceea ea fost valorificată în sens teologic și completată prin *metoda hermeneuticii teologice*, văzută ca o

⁶¹ John. D. CAPUTO, *Radical hermeneutics. Repetition, Deconstruction, and the Hermeneutic Project*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1987, p. 3

⁶² J. D. CAPUTO, *Radical hermeneutics...*, p. 6. În mitologia greacă, zeul Hermes era mesagerul zeilor, cel care transmitea și interpreta oamenilor voia acestora. Se poate observa o strânsă legătură între verbul „ermineu” (ἐρμηνεύω) și numele zeului Hermes (Ερμής). Hermes este cunoscut și ca „zeul înșelător” (eng. „trickster”) al panteonului grec, cel care disimulează și încalcă anumite norme. Ceea de dorește să evidențieze Caputo în ultima parte a citatului este tocmai instabilitatea și lipsa de certitudine ce însoțește uneori actul hermeneutic și că rezultatul interpretării poate fi uneori înșelător.

⁶³ J. D. CAPUTO, G. VATIMMO, *După moartea lui Dumnezeu*, cu o postfață de Gabriel Vanahian, trad. din limba engleză de Cristian Cercel, Ed. Curtea Veche, București, 2008, p. 51.

⁶⁴ J. D. CAPUTO, *După moartea lui Dumnezeu...*, pp. 48-49.

hermeneutică mai specifică ce a fost folosită pentru analiza textului Sfintei Scripturi, având în vedere cele patru niveluri de interpretare: literal, alegoric, moral și anagogic⁶⁵.

Metoda fenomenologică sau metoda reducției fenomenologice. Această metodă, ca și cea a hermeneuticii radicale, vizează o întoarcere la adevărul lucrurilor, pentru a descoperi sensul original al fenomenelor ce ni se arată. În plan științific, ea necesită asumarea aceluși „epoché” (suspendarea judecății), necesar oricărui demers critic pentru obținerea unui mai mare grad de obiectivitate și calitate a cercetării⁶⁶.

Prin această metodă, se încearcă o suspendare teleologică și temporară a oricărui dat, (în special a oricărui dat aprioric, de tip metafizic), pentru a surprinde fenomenul în însăși donația lui. Adică a surprinde originalitatea oricărui fenomen înseamnă a vedea orice lucru ca fiind mereu nou, (un nou dar), ca fiind mereu o sursă inepuizabilă de noi sensuri și înțelegeri, care pot fi ulterior interpretate teologic.

Desigur, această metodă își are limitele ei, mai ales atunci când este folosită în cercetarea teologică. Deși prin folosirea ei se încearcă o analiză a fenomenelor dincolo de orice dat, acest lucru nu este într-un tot posibil, deoarece condiționările (istorice, culturale, religioase etc.) nu pot fi cu totul înlăturate în actul reducției fenomenologice. Acest adevăr este valabil și pentru metoda hermeneuticii radicale. Cu atât mai mult acest adevăr se aplică în cercetarea teologică, unde singurul dat ce nu poate fi și nu trebuie suspendat este datul Revelației, fără de care, o astfel de cercetare nu ar mai fi una teologică. Așadar, datul Revelației este criteriul după care este interpretat orice fenomen, dar sursa sensului și a adevărului.

Între cele două metode, hermeneutică și fenomenologică, există o legătură organică deoarece ele urmăresc același scop, acela de analiza o temă în vederea extragerii sensului ei existențial⁶⁷. În cazul în care sunt folosite strict ca metode, ele pot fi de un real folos cercetării teologice, oferindu-ne un anumit fel de smerenie intelectuală, ce ne poate ține mereu deschiși spre noi moduri de a înțelege sensul învățaturii creștine, datorită contactului cu noi paradigme teologice, precum este existențialismul creștin.

⁶⁵ Pr. Gheorghe POPA, *Teologie și demnitate umană. Studii de teologie morală contextuală*, Ed. Trinitas, Iași, 2003, pp. 116-117.

⁶⁶ „Hermeneutica radicală se îndreaptă asupra aceluși gest, într-un fel sau altul, al unui *epoché* (suspendarea judecății n.n.) hermeneutic, care pune sub semnul întrebării autoritatea a ceea ce se numește „prezent”, care neagă tot ceea ce are prestigiu metafizic, căci prezența este constituită”. Vezi: John. D. CAPUTO, *Radical hermeneutics. Repetition, Deconstruction, and the Hermeneutic Project*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1987, p. 4.

⁶⁷ Jean-Yves Lacoste evidențiază această relație de interdependență între cele două metode: „O fenomenologie care nu interpretează ceea ce se arată este o fenomenologie infirmă - din fericire, puține au făcut acest lucru. O hermeneutică ce își uită originile fenomenologice și înrădăcinarea în fenomenologie a devenit o întreprindere comună, dar trebuie să ne întrebăm dacă nu cumva este destinată eșecului”. Jean-Yves LACOSTE, *Recherches sur la Parole*, Peeters, Louvain la Neuve, 2015, p. 3.

Metoda comparativă este o metodă specifică abordării interdisciplinare și interconfesionale. Aceasta este de maximă relevanță pentru cercetarea de față, deoarece ne poate oferi o înțelegere holistică asupra acestei teme, tocmai prin modul de abordare sinoptic. Folosim analiza comparativă în sensul complementarității dialogice, iar nu una de tip polemic-ideologic, ca o „sfântă polemică în care să se afirme violent sărăcia rațiunii umane și bogățiile patristicii”⁶⁸, considerând că o asemenea abordare nu este nici actuală și nici edificatoare.

Delimitări conceptuale

Conceptul de transcendență

În limba română, cuvântul „transcendență” provine din verbul latin *transcendere* care înseamnă: (1) „a urca, a păși (peste ceva ce se află în cale), a trece dincolo”; (2) „a depăși (reguli, standarde), a transgresa (în grad, realizare)”; (3) „a trece peste, a sări peste (detalii, stadii într-un proces); (4) „a trece mai departe (dintr-un stadiu al unui proces în altul), a face o tranziție (într-o narațiune, argument), „a schimba terenul”⁶⁹. După cum se poate observa, conceptul de transcendență implică ideea de mișcare. A transcende ceva înseamnă a te mișca, a te mișca dincolo, adică într-un alt plan, având în vedere un scop precis⁷⁰. Iar această mișcare teleologică, adică actul în sine al transcenderii, înseamnă îndepărtarea față de ceva ce este „indezirabil” sau „rău”, spre ceva ce este „dezirabil” sau „bun”⁷¹. Prin faptul că este vizată mișcarea teleologică, conceptul de transcendență este totodată unul relațional⁷².

În limba greacă există mai mulți termeni ce desemnează ideea de depășire, tranziție sau trecere peste o limită. Sensurile originare ale acestor termeni desemnează acțiuni concrete, fizice, prin care este depășit un obstacol sau acțiuni prin care este încălcată o limită sau

⁶⁸ Vezi: N. TURCAN, *Apologia după sfârșitul metafizicii*, p. 49.

⁶⁹ Verb compus din prefixul „trans”, care are sensul de „depășire pe cealaltă parte, tranziție prin care se depășește o limită temporală sau morală” și verbul „scando, scandare”, care înseamnă „a te cățăra, urca, până în vârful unui punct, a unui munte, deal, clădiri, a te ridica peste, a avansa în ani”. Vezi: „transcendo” în: P. G. W. GLARE, *Oxford latin dictionary*, Clarendon Press, Oxford, 1968, p. 1699 și ANDREWS, E.A., *Harpers latin dictionary. A new latin dictionary, founded on the translation of Freund's Latin-German lexicon*, ed. by E.A. ANDREWS, LL. D. Clarendon Press, Oxford, 1891, p. 1888. Mai întâlnim și termenul „transcendentia”, care înseamnă „depășire și tranziție în plan intelectual de la un punct de argumentare la altul”. Vezi „transcendentia” în: P. G. W. GLARE, *Oxford latin dictionary*, p. 1968. În limbile europene, în special în cele neolatine, cuvântul „transcendență” păstrează originea latină: franceză - „transcendance”; spaniolă - „transcendencia”; italiană - „transcendenza”, excepție făcând limba germană - „overstijging”.

⁷⁰ Marina BARABAS, „Transcending the human”, in: D.Z. PHILLIPS and Timothy TESSIN (eds.), *Religion without Transcendence?*, Palgrave Macmillan, London, 1997, pp. 177-178.

⁷¹ M. BARABAS, „Transcending the human”...p. 178.

⁷² A. MARKUS, *Beyond Finitude...*, p. 6.

normă morală. Primul termen este „iperbasis” (ὑπέρβασις), care înseamnă „trecere, pășire peste”, „transgresiune” și care derivă din verbul „iperbaino” (ὑπέρβαινω) - „a urca/păși pe un munte, prag”, „a trece o limită”⁷³. Acest termen era folosit și într-un sens negativ, apropiat de sensul lui „hybris”, de încălcare a unor limite impuse de oameni sau de zei⁷⁴. Alt termen este verbul „iperballo” (ὑπερβάλλω), care indică acțiunea de a arunca ceva peste o limită impusă, a ținti, a lovi și a trage cu o armă sau proiectil spre un punct anume, în vederea cuceririi⁷⁵. Termenul era folosit, după cum se poate observa, atunci când se făcea referire la conflicte armate sau război.

Privind evoluția semantică a acestor termeni, putem observa că în timp s-a trecut de la sensurile ce indică acțiuni fizice, la cele ce indică salturi în zona gândirii și a spiritului, de la concret la abstract. Astfel, decursul istoriei și evoluției gândirii umane, conceptul de transcendență primește o multitudine de sensuri teologice și filosofice, fiind un concept care lasă loc unei game largi de interpretări⁷⁶. Din perspectivă teologică, prima dimensiune vizată prin conceptul de transcendență este cea a transcendenței lui Dumnezeu, Cel supra-ființial (ὑπερούσιος) și a raportului dintre Acesta și creatură⁷⁷. Acesta este aspectul onto-teologic al conceptului analizat. În același limbaj al dogmaticii creștine (eshatologie și soteriologie), conceptul de transcendență indică realitatea unei existențe supra-sensibile și supra-temporale, o posibilă existență „de dincolo”. În această privință, din perspectivă moral-spirituală dar și eshatologică, conceptul de transcendență trimite la continuitatea, după moartea biologică, a conștiinței unui om (în limbaj creștin, a sufletului), de la viața finită și temporală la o existență infinită și veșnică. Tot din aceeași perspectivă, această existență, văzută ca stare, este una „fericită” sau „nefericită” și depinde de acțiunile morale, „bune” sau „rele”, săvârșite

⁷³ Cuvântul era folosit atunci când se indica urcarea unui munte sau traversarea unui deșert. Vezi „ὑπέρβασις” în: G.W.H. LAMPE (ed.), *A patristic greek lexicon*, Clarendon Press, Oxford, 1961, p. 1438 și „ὑπέρβαινω” în: Henry George LIDDELL and Robert SCOTT (eds.), *A Greek-English Lexicon*, Clarendon Press, Oxford, 1996, pp. 1880-1881.

⁷⁴ Diac. Prof. Dr. Nicolae BALCA, *Istoria filosofiei antice*, EIBMBOR, București, 1982, p. 97. În *Odiseea* lui Homer, este folosit cuvântul „iperbasias” (ὑπερβασίας) ca greșeală, păcat, încălcare a unei legi, depășire a unei limite morale (eng. „crime”, „transgression”): Vezi: HOMER, *Odiseea*, cântul XXII, Vers. 165-170, trad. de George Murnu, studiu introductiv și note de D.M. Pippidi, Ed. Univers, București, 1971, p. 863. Vezi: Perseus Digital Library: <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0012.tlg002.perseus-grc1:22.126-22.169> (accesat la data de 07.03.2023, ora 13:10). Același sens îl găsim și în lucrarea lui Hesiod, *Munci și zile*. Vezi: HESIOD, *Munci și zile*, trad. din limba greacă de St. Bezdechi; studiu introductiv de Ion Banu, Ed. Științifică, București, 1957, p. 83. Vezi: Perseus Digital Library: <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0020.tlg002.perseusgrc1:800> (accesat la data de 07.03.2023, ora 13:10).

⁷⁵ Vezi: ὑπερβάλλω, „a arunca peste sau dincolo de un semn, a depăși” în: Vezi: H. G. LIDDELL and R. SCOTT (eds.), *A Greek-English Lexicon*, p. 1860.

⁷⁶ Vezi: James E. FAULCONER (ed.), *Transcendence in Philosophy and Religion*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 2003.

⁷⁷ Vezi „transcendență” în: Antony FLEW, *Dicționar de filosofie și logică*, ediția a II-a, trad. din engleză de D. Stoianovici, Ed. Humanitas, București, 1999, p. 347.

în timpul vieții. Dacă faptele morale nu au o finalitate transcendentă, atunci validitatea și importanța reală a acestora poate fi pusă sub semnul întrebării, totul căzând în relativism, binele și răul fiind interpretate ca și categorii relative, convenționale. Acesta este aspectul etico-moral al conceptului de transcendență⁷⁸.

Caracterul etic al conceptului de transcendență este evidențiat de către filosoful Emmanuel Levinas în a sa *Totalitate și infinit*. Pe de o parte, relația cu Celălalt absolut influențează într-un mod major relațiile interpersonale, pe de altă parte, Transcendența ne solicită și ne vorbește prin celălalt, prin faptul că „dimensiunea divinului se deschide prin chipul uman”⁷⁹. Mai mult, relațiile interpersonale, care în sine sunt niște „transcendențe” (deoarece niciodată nu pot epuiza cunoașterea unui semen de-al meu⁸⁰), sunt chipuri ale unei relații supreme, cea între omul individual și Dumnezeu. Relațiile interpersonale „transcendente” reprezintă icoana Relației personale cu Transcendența: „Relațiile sociale nu ne oferă doar o materie empirică superioară, care ar trebui analizată în termenii logici ai genului și speciei. Ele sunt desfășurarea originală a Relației, care nu se mai oferă unei priviri cuprinzătoare, ci se *împlinește* de la Eu la Altul în față-către-față”⁸¹.

Din perspectiva discursului filosofic, conceptul de transcendență stă în strânsă relație cu ideea de transcendere și devenire existențială. Conceptul de transcendență indică ideea depășirii limitelor existențiale (etice, intelectuale, biologice, sociale), toate aceste limite fiind o manifestare a finitudinii umane. Acesta este aspectul existențial al conceptului de transcendență. Atât filosofia, cât mai ales teologia acceptă ideea că limita finală ce provoacă existența umană este moartea. Omul dorește să se depășească pe sine sub toate aspectele și în final dorește să depășească moartea.

În acest proces de (auto)depășire, omul întâlnește limite pe care dorește să le depășească. Această transcendere se manifestă printr-o continuă înaintare și depășire în viață, atât în planul gândirii cât și în plan etico-moral, a descoperirii de noi sensuri ale acesteia. În cadrul vieții moral-spirituale, această transcendere se manifestă prin tranziția spre noi stadii sau moduri de a fi în relația cu Dumnezeu și cu oamenii. Din perspectivă gnoseologică, în cadrul raportului dintre credință și rațiune, conceptul de transcendență vizează depășirea limitelor rațiunii pentru a face tranziția spre credință. Acesta este aspectul gnoseologic al conceptului de transcendență.

⁷⁸ În continuarea lucrării vom scrie conceptul de transcendență cu majusculă, „Transcendență”, atunci când facem referire la Dumnezeu.

⁷⁹ Emanuel LEVINAS, *Totalitate și infinit. Eșeu despre exterioritate*, trad., glosar și bibliografie de Marius Lazurca, postfață de Virgil Cîmoș, Ed. Polirom, Iași, 1999, p. 60.

⁸⁰ Este vorba despre acel apofatism antropologic, taină a persoanei care oglindește apofatismul lui Dumnezeu.

⁸¹ E. LEVINAS, *Totalitate și infinit*, p. 257.

Conceptul de interioritate

Spre deosebire de transcendență, care este un concept mai specific și care are într-o anumită măsură o „istorie”, conceptele de interior/interioritate sunt mai generale și mai flexibile în privința sensului. În limba română, cuvântul „interioritate” provine din limba latină, de la „interior” și „interius”: (1) „departe de exterior sau apropiat de centru, interior, lăuntric (eng. *inner*)”; „cea mai interioară parte a ceva, apropiat de ceva”; (2) „situat în interior, intern”; (3) „mai distant, depărtat de coastă (legat de locuri sau persoane), situat în interiorul unei țări” (eng. *hinterland*) „mediu, apropiat de mijloc”; (4) „situat în interiorul trupului (legat de facultățile de gândire, energie internă, emoții), „lăuntric, privat”; (5) „intim, apropiat” (legături de prietenie); (6) „îndepărtat de locuri comune”, „necunoscut publicului, intim, secret”⁸². Termenul „interius” are trei sensuri: (1) „apropiat de centru, îndepărtat în status sau condiție”; (2) „înăuntru, lăuntric”; (3) „mai adânc sau profund”⁸³. În limba greacă, un termen analog lui interior/interius este „ezoteric” (ἑσωτερικός), care trimite la interioritate, lăuntric, ascuns, la ceea ce este ferit de exterior, termen întâlnit în special în filosofia stoică și pitagoreică, dar și în creștinismul primelor secole⁸⁴.

Privind numeroasele sensuri, observăm că acest concept comportă mai multe niveluri semantice. El desemnează viața interioară, universul interior al unui om concret și modul cum acesta se interpretează pe sine în raport cu exterioritatea. Acesta desemnează nivelul intim al omului. Prin faptul că interioritatea are legătură cu ființa omului, conceptul comportă și un aspect ontologic.

Acest concept trimite atât la viața cognitivă, cât mai ales la cea afectivă, la conceptele de subiectivitate, personalitate, conștiință psihologică, toate acestea reprezentând aspectul psihologic al conceptului. Din perspectiva aspectului moral, conceptul vizează conceptele de conștiință morală, autodeterminare, voință și libertate. În teza de față, conceptul de interioritate devine adiacent sintagmei de viață moral-spirituală, el desemnând așadar viața în Hristos și în Biserică, viața omului în relație cu Dumnezeu.

⁸² P. G. W. GLARE, *Oxford latin dictionary*, p. 944.

⁸³ P. G. W. GLARE, *Oxford latin dictionary*, p. 944.

⁸⁴ Vezi: H. G. LIDDELL and R. SCOTT (eds.), *A Greek-English Lexicon*, p. 700.

Concluziile cercetării

Am încercat, în cadrul acestei lucrări, să punem în dialog două moduri de a gândi despre om și Dumnezeu, (și despre cum omul „ajunge” la Dumnezeu) concentrându-ne analiza și interpretarea asupra celor două concepte, cu scopul de propune o nouă cale de a vorbi teologic, având în vedere schimbările de paradigmă ale postmodernității. Acest nou mod de vorbi teologic a avut ca reper ideea pe care am reiterat-o constant în cadrul lucrării, aceea că, pentru a fi relevant din punct de vedere existențial, discursul teologic trebuie să se concentreze în primul rând pe neliniștile și dilemele omului de astăzi, în detrimentul dezbaterilor și polemicilor abstracte, care-și au rolul lor, dar care sunt secundare, și în al doilea rând, să renunțe la acel paseism teologic păgubitor, care din păcate este destul de întâlnit în Biserică. Nu trebuie să uităm că învățătura creștină, care este una dinamică și care a întâmpinat în decursul celor două milenii numeroase provocări, înseamnă întâi de toate „viața în Hristos și în Biserică”. Doar ținând acest principiu ca principala cheie hermeneutică, vom putea să vorbim omului de astăzi într-un mod relevant.

Deci prin teza de față nu am încercat să demonstrăm nici nemurirea sufletului și nici existența lui Dumnezeu, deoarece am considerat că o astfel de abordare teologică nu mai este relevantă astăzi. De aceea, ne-am îndreptat atenția spre interpretarea existențială a conceptelor, iar nu pe cea metafizică. Însă am completat și depășit această interpretare existențială prin cea a teologiei ortodoxe și am confirmat ideea inversării metafizice și existențiale a reperului hermeneutic în cadrul discursului teologic, cu privire la cele două concepte. Astfel, se pleacă de la interioritate la transcendență sau de la existențial la teologic, deoarece ca omul să ajungă la conștiința de Dumnezeu (experiența teologică) este necesară întâi atingerea conștiinței de sine (experiența existențială).

Având în minte aceste idei, am avut nevoie de o continuă interogare cu privire la ceea ce merită și necesită a fi analizat, interpretat și evidențiat, tocmai pentru ne feri de capcana truismelor teologice și a concluziilor pripite netrecute prin filtrul critic. Totodată, a fost nevoie și de o restrângere constantă a cadrului de analiză, deoarece riscul de a ne rătăci a fost foarte mare: în vastitatea posibilităților abordării unor noi și noi aspecte, în opera imensă a lui Kierkegaard (care poate asemănată cu un labirint) și mai ales în aria vastă a filosofiei. Nu știm însă cât am reușit să ducem la îndeplinire aceste obiective.

Deși această lucrare a pornit în principal de la analiza celor două concepte, ea însumează de fapt și alte subteme care nu au putut fi omise și pe care am încercat să le dăm încadrăm, dându-le o formă unitară și coerentă. De aceea, pe tot parcursul lucrării am încercat să ne

construim argumentația în acord obiectivul principal (reinterpretarea relației om - Dumnezeu și propunerea unui nou mod de a vorbi teologic) dar și cu cele două premise (nevoia existențială a omului de transcendență și necesitatea întoarcerii spre interioritate), reiterându-le și reamintindu-le sub diverse forme, de fiecare dată când am avut ocazia. Pe lângă tema centrală a relației dintre om și Dumnezeu, a trebuit să (1) clarificăm raportul dintre teologia ortodoxă și schimbările de paradigmă ale modernității, apoi cu (2) filosofia existențială, și în cele din urmă cu (3) teologia și antropologia lui Kierkegaard. Pe de o parte, am putut înțelege că filosoful danez accentuează ideea întoarcerii spre sine, spre analiza propriei interiorități. Pe de altă parte, teologia ortodoxă valorifică dimensiunea subiectivității și a interiorității, dar în același timp mută centrul de interes (și) spre alteritate, integrând omul în spațiul eclesial-liturgic.

În prima parte a tezei, am putut observa că discursul despre transcendență a suferit modificări odată cu postmodernitatea, deoarece transcendența nu mai poate fi gândită în termenii metafizicii, idee centrală atât la Kierkegaard cât și în teologia ortodoxă. Dacă interpretarea transcendenței (lui Dumnezeu) a suferit modificări, la fel s-a întâmplat și în direcția interpretării interiorității (umane). Teologia și antropologia s-au influențat reciproc. Sesizarea acestei schimbări de paradigmă a necesitat o reinterpretare a celor două concepte, dintr-o altă perspectivă și cu alte metode⁸⁵. De aceea, am încercat să propunem cititorului o perspectivă de interpretare a relației dintre om și Dumnezeu care să aibă ca punct de pornire mediul nemijlocit al vieții, dar și raportarea la teologie și filosofie ca fiind cele două „experiențe decisive ale omului”⁸⁶.

Partea a doua a lucrării (și cea mai mare) a reprezentat centrul acesteia, deoarece aici am analizat antropologia și teologia lui Kierkegaard și am încercat în același timp să identificăm aspecte similare cu teologia ortodoxă. Am descris parcursul dialecticii devenirii existențiale prin analiza teoriei stadiilor vieții, având ca reper cele două momente decisive: apariția conștiinței de sine și apariția conștiinței de Dumnezeu, dar și ambivalența maladiilor spirituale. Concluzia acestei părți fiind aceea că învățătura creștină reprezintă concepția de viață prin excelență, singura ca îi poate oferi omului calea către un sens transcendent al vieții. Însă pentru a împlini vocația sa transcendentă, omul trebuie să fie atent la interioritatea sa, trebuie să se întoarcă spre sine și să „parcurească” tot drumul până la limita

⁸⁵ Un pește care nu a fost niciodată scos din propriul acvariu nu va conștientiza importanța apei, ca mediu vital în care se află, ba chiar nici nu-i va mai percepe existența, tocmai din cauza unei stări de nemijlocire neconștientizată, care nu cunoaște intervalul și distanța. După cum am demonstrat deja, mai ales în cadrul unui dialog interdisciplinar a cărui miză este mai mult decât intelectuală, este absolut necesară experiența dislocării temporare din propriul mediu al gândirii, pentru o auto-privire „din afară” și o revenire îmbogățită existențial.

⁸⁶ Jean-Louis CHRÉTIEN, Michel HENRY et al., *Fenomenologie și teologie...*, 183.

dintre rațiune și credință în cadrul unor situații concrete de viață, pentru a ajunge la saltul credinței.

În partea a treia a lucrării am evaluat critic gândirea lui Kierkegaard din perspectiva teologiei ortodoxe și am identificat interferențele dintre cele două. După ce omul (care se numește deja creștin) conștientizează miza învățaturii lui Hristos în primul rând ca o chemare, și că pe umerii săi atârână o responsabilitate absolută în raport cu viața ce-i este dată, atunci începe să-și „vină în sine”, stare văzută ca o reconvertire sau reîntoarcere la Hristos. Acesta face saltul de la concepția de viață imanentistă la cea transcendentă, de la o concepție de viață aparent creștină (prin virtutea situării într-o țară deja încreștinată - Kierkegaard a numit acest mod de a trăi, „păgânismul creștinismului”) la concepția de viață creștină autentică, unde datorită acestei treziri-moral spirituale, imanența primește o valorare absolută prin raportare la transcendență.

Însă din perspectiva teologiei ortodoxe, am putut înțelege că această trezire spirituală nu este de ajuns dacă omul nu face pasul spre integrarea în Biserică. Schimbându-și concepția de viață, omul trebuie să o pună și în practică, literalmente, prin intermediul unei discipline ascetice. Din acest punct, învățătura despre trei etape ale vieții spirituale din teologia ortodoxă completează teoria lui Kierkegaard prin propunerea unei metode prin care omul se poate uni cu Dumnezeu.

Lucrarea a avut și o anumită componentă apologetică, însă una pozitivă. Nu am dorit să demonstrăm superioritatea teologiei ortodoxe față de gândirea lui Kierkegaard, în sensul unei „sfinte polemici în care să se afirme violent sărăcia rațiunii umane și bogățiile patristicii”⁸⁷, (evocând iarăși cuvintele domnului profesor Nicolae Turcan) ci am dorit să evidențiem complementaritatea celor două perspective în tratarea temei. Teologia ortodoxă este ”superioară” existențialismului lui Kierkegaard doar în măsura în care aceasta a completat interpretarea celor două concepte, deci a relației om-Dumnezeu, acolo unde Kierkegaard nu a putut-o face. Multe dintre diferențele dintre gândirea lui Kierkegaard și teologia ortodoxă am văzut că sunt justificate având în vedere contextul istoric, cultural, filosofic și teologic în care a trăit acesta.

Deși am identificat multe similitudini între Kierkegaard și teologia ortodoxă, (mai multe decât cele pe care Kierkegaard le are cu luteranismul⁸⁸) totodată, nu am încercat să-l facem pe Kierkegaard mai „ortodox” decât a fost cazul. Suntem conștienți de faptul că unele diferențe interconfesionale nu pot fi conciliate. Mai degrabă am încercat să ne punem întrebarea cu

⁸⁷ N. TURCAN, *Apologia după sfârșitul metafizicii...*, p. 49.

⁸⁸ Vezi: Á. I. MAGNÚSSON, *Kierkegaard and the Eastern Orthodox Thought...*, pp. 1-2.

privire la ce anume teologia ortodoxă a putut învăța, prelua și valorifica din gândirea lui Kierkegaard, asta pentru că dialogul presupune întâi de toate receptivitate și deschidere cu scopul lărgirii ariei de înțelegere a temei, scop care am stabilit că nu este doar intelectual.

Dacă ar fi să facem un bilanț, putem spune că asemănările dintre gândirea lui Kierkegaard și teologia ortodoxă sunt mai multe decât deosebiri. Chiar dacă prin temele teologice pe care le-a analizat, Kierkegaard a stat la baza formării teologiei postmoderne, (teologie care în ultimă instanță nu poate fi conciliată cu cea ortodoxă), acesta s-a aflat în acord cu multe puncte centrale ale teologiei ortodoxe. În plan teologic, avem critica la adresa teologiei raționaliste și importanța asumării negației, apofatismului și a gândirii paradoxale în gândirea și vorbirea despre Dumnezeu. Apoi, în plan etico-moral întâlnim enunțarea constantă a relevanței existențiale a învățaturii creștine și a accentului pus pe viața interioară, pe unicitatea și vocația transcendentă a omului, dar și denunțarea oricărei ideologii ce-l depersonalizează. Toate acestea îl apropie pe Kierkegaard de specificul teologiei ortodoxe. Însă, subiectivismul teologic, diversele dezechilibre dogmatice cât și lipsa elementului eclesial-liturgic în viața moral-spirituală (ca să nu mai amintim de diferențele clasice interconfesionale), toate acestea îl depărtează pe Kierkegaard de specificul teologiei ortodoxe.

Conștientizăm că lucrarea de față are multe lipsuri. În primul rând, lipsa unei pregătiri mai temeinice în aria filosofiei, domeniu atât de vast. Apoi faptul că nu am avut acces la opera lui Kierkegaard în limba daneză din cauza necunoașterii acestei limbi, (sau într-o limbă mai apropiată precum germana) reprezintă unul dintre ele. Așadar, după cum s-a putut observa, ne-am ajutat de traduceri în română și engleză.

Totodată, resimțim faptul că unele aspecte ale lucrării necesită o mai mare aprofundare (de exemplu relația dintre apofatismul lui Kierkegaard și teologia mistică ortodoxă), fapt ce poate deschide calea unor viitoare cercetări în domeniul interdisciplinarității. În ce măsură a influențat Kierkegaard formarea teologiei postmoderne (teologia radicală sau teologia slabă) și dacă între aceasta și teologia ortodoxă poate lua naștere un dialog pertinent? Această întrebare a reapărut constant în cadrul reflecției noastre și poate reprezenta premisa unei viitoare cercetări.

Încheiem concluziile finale printr-o mărturisire personală. Deși am încercat să abordăm acele subiecte teologice sau filosofice care să aibă în primul rând relevanță pentru propria înțelegere a unor aspecte ce țin de relația dintre om și Dumnezeu, ne asumăm ”vina” unui fel de „ipocrizie intelectuală” prin faptul că am încercat să „învățăm pe aproapele un lucru la

care noi nu am ajuns”⁸⁹. Deși poate am făcut experiența parțială a unor realități analizate în această lucrare, uneori am fost mânați de o curiozitate intelectuală mai mare decât capacitatea personală de a asuma la nivel existențial și spiritual dimensiunile acestor realități.

Cuprinsul lucrării in extenso

INTRODUCERE

PARTEA I - „TRANSCENDENȚĂ, ȘI „INTERIORITATE” - DOUĂ CONCEPTE FUNDAMENTALE PENTRU TEOLOGIA ORTODOXĂ ȘI FILOSOFIA EXISTENȚIALĂ. INTERPRETAREA LOR ÎN CONTEXTUL SCHIMBĂRILOR DE PARADIGMĂ ALE POSTMODERNITĂȚII

1. Delimitări conceptuale și teme introductive **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**
 - 1.1 Conceptul de transcendență Error! Bookmark not defined.
 - 1.2. Conceptul de interioritate Error! Bookmark not defined.
 - 1.3. Conceptul de transcendență în Vechiul și Noul Testament Error! Bookmark not defined.
 - 1.4. Conceptul de limită. Limita ca principiu al ordinii universale Error! Bookmark not defined.
 - 1.5. Transcendență și interioritate. „Transcendența spre interior” Error! Bookmark not defined.
 - 1.6. Nevoia de transcendență ca premisă a vieții-moral spirituale. Diferența dintre nevoia rațională și nevoia existențială Error! Bookmark not defined.
 - 1.7. Discursul despre transcendență după „moartea lui Dumnezeu”. Teologia radicală Error! Bookmark not defined.
 - 1.8. Transcendența și problema sensului vieții în contextul gândirii postmetafizice Error! Bookmark not defined.
 - 1.9. Ce este existențialismul? Diferența dintre existențialismul creștin și existențialismul non-creștin Error! Bookmark not defined.
 - 1.10. Kierkegaard și specificul existențialismului creștin. Omul și Revelația divină Error! Bookmark not defined.
 - 1.11. Temele principale ale existențialismului. O interpretare teologică: (1) contingența ființei umane; (2) limitele rațiunii umane; (3) devenirea și libertatea; (4) fragilitatea și instabilitatea; (5) alienarea sau înstrăinarea; (6) singurătatea și secretul sau neputința de comunicare; (7) finitudinea și urgența morții; (8) neantul sau nimicul metafizic Error! Bookmark not defined.

PARTEA A II-A - „TRANSCENDENȚĂ” ȘI „INTERIORITATE” LA SØREN KIERKEGAARD

1. Informații biografice despre Søren Kierkegaard **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**
2. Teologia lui Søren Kierkegaard. Contextul istoric, teologic și filosofic **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**
 - 2.1. Kierkegaard și Sfânta Scriptură. Hermeneutica existențială a textului sacru Error! Bookmark not defined.

⁸⁹ „Un frate l-a întrebat pe avva Pimen, zicând: ce este fățarnicul? Și i-a zis lui bătrânul: fățarnic este cel ce învață pe aproapele lui un lucru la care el nu a ajuns”. Vezi: „Pentru avva Pimen”, cap. 117, în *Patericul*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2003, pp. 196-197.

- 2.2. Critica adusă lui Martin Luther Error! Bookmark not defined.
- 2.3. Kierkegaard, critic al lui Hegel. Dileme teologice-morale Error! Bookmark not defined.
- 2.3.1. Interpretarea categoriei credinței **Error! Bookmark not defined.**
- 2.3.2. Imposibilitatea unei cunoașterii absolute din cauza diferenței infinite calitative dintre om și Dumnezeu **Error! Bookmark not defined.**
- 2.4. Prezență și absență în fenomenalitatea lui Dumnezeu. Dumnezeu Revelației și Dumnezeu metafizicii Error! Bookmark not defined.
- 2.5. Taină și revelație sau echilibrul fenomenalității lui Dumnezeu Error! Bookmark not defined.
- 2.6. Adevărul-subiectivitate și adevărul-obiectivitate. Metoda comunicării indirecte în transmiterea adevărului existențial Error! Bookmark not defined.
- 2.7. Credința ca stare existențială - „credinciosul este un îndrăgostit” Error! Bookmark not defined.
3. Antropologia lui Søren Kierkegaard. Vocația transcendentă a omului **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**
- 3.1. Conceptul de individ. Unicitatea și datorica etico-morală a omului Error! Bookmark not defined.
- 3.2. Individul și conflictul acestuia cu mulțimea. Lipsa autenticității existențiale și a datoriei etico-morale Error! Bookmark not defined.
- 3.3. Conceptul de sine. Caracterul dialectic și etic al sinelui Error! Bookmark not defined.
- 3.4. Atingerea sineizării și situarea omului „în fața lui Dumnezeu” Error! Bookmark not defined.
- 3.5. Măsura omului este Dumnezeu. Sinele teologic Error! Bookmark not defined.
4. Revelație și mântuire. Aflarea adevărului existențial cu privire la sine **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**
- 4.1. Se poate vorbi în filosofie despre mântuire? Importanța temporalității în atingerea „fericirii veșnice” Error! Bookmark not defined.
- 4.2. Coborârea lui Dumnezeu în timp sau când „zeu devine învățător și mântuitor” Error! Bookmark not defined.
- 4.3. Categoriile învățaturii creștine și depășirea paradigmei socratice Error! Bookmark not defined.
- 4.4. Paradoxul absolut - întruparea lui Hristos. Conceptul de paradox Error! Bookmark not defined.
- 4.5. Gândirea paradoxală. „Gânditorul fără paradox e ca îndrăgostitul fără pasiune” Error! Bookmark not defined.
- 4.6. Religiozitatea imanenței (A) și religiozitatea transcendenței (B) Error! Bookmark not defined.
- 4.7. Contemporaneitatea cu Iisus Hristos. Actul credinței suprimă intervalul istoric Error! Bookmark not defined.
5. Teoria stadiilor vieții. Dialectică, depășire și transformare în cadrul relației dintre om și Dumnezeu **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**
- 5.1. Lucrarea *Sau-Sau* și dialectica devenirii existențiale Error! Bookmark not defined.
- 5.2. Perspective hermeneutice asupra teoriei stadiilor vieții. Stadii ale istoriei sau stadii ale individului existent? Error! Bookmark not defined.
- 5.3. Stadiul estetic - viața ca circuit închis și lipsită de sens. Între hedonism și disperare Error! Bookmark not defined.
- 5.3.1. Estetul imediat și lipsa de reflexivității **Error! Bookmark not defined.**
- 5.3.2. Estetul reflexiv și granița spre stadiul etic **Error! Bookmark not defined.**
- 5.4. Stadiul etic și conștiința eternității. Critica stadiului estetic Error! Bookmark not defined.
- 5.4.1. Interpretarea existenței prin categoria transcendenței **Error! Bookmark not defined.**

- 5.4.2. Transfigurarea erotismului estetic în cadrul căsătoriei creștine **Error! Bookmark not defined.**
- 5.4.3. Ultimatum cu privire la necesitatea depășirii stadiului estetic **Error! Bookmark not defined.**
- 5.5. Stadiul religios. „Religiozitatea este raportul față de veșnicie” **Error! Bookmark not defined.**
- 5.5.1. Patriarhul Avraam și depășirea teleologică a eticului **Error! Bookmark not defined.**
- 5.5.2. În stadiul religios particularul depășește universalul **Error! Bookmark not defined.**
6. Maladii spirituale sau patologii ale interiorității. Luciditate existențială și trezire moral-spirituală **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**
- 6.1. Nihilismul și starea nihilistă ca revoltă împotriva lui Dumnezeu. Estetul reflexiv **Error! Bookmark not defined.**
- 6.2. Anxietatea existențială. „Anxietatea este amețea libertății” **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**
- 6.2.1. Anxietatea sorții și a morții. Diferența dintre frică și anxietate existențială **Error! Bookmark not defined.**
- 6.2.2. Anxietatea existențială resimțită ca gol interior și lipsă de sens a vieții **Error! Bookmark not defined.**
- 6.2.3. Anxietatea vinei și a condamnării **Error! Bookmark not defined.**
- 6.3. Păcatul. Nesocotirea vocației transcendente prin rămânerea în cadrele imanenței **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**
- 6.4. Plictiseala. „Plictisul e rădăcina tuturor relelor” **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**
- 6.5. Melancolia și disperarea. Starea de disperare ca maladie fatală **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**
- 6.5.1. Disperarea pentru cele finite sau disperarea de a nu mai voi să fii tu însuși **Error! Bookmark not defined.**
- 6.5.2. Disperarea pentru cele infinite sau disperarea în privința păcatului **Error! Bookmark not defined.**
- 6.5.3. Depășirea disperării prin conștiința posibilității de salvare, deci a credinței **Error! Bookmark not defined.**

PARTEA A III-A - EVALUAREA CRITICĂ A GÂNDIRII LUI SØREN KIERKEGAARD DIN PERSPECTIVA TEOLOGIEI ORTODOXE

1. Teologia și antropologia ortodoxă. Interferențe cu teologia și antropologia lui Søren Kierkegaard **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**
- 1.1. Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu întrupat - unicul mediator între om și Dumnezeu **Error! Bookmark not defined.**
- 1.2. Mântuirea omului în Hristos și în Biserică. Fericire veșnică și mântuire **Error! Bookmark not defined.**
- 1.3. Chipul lui Dumnezeu din om și apofatismul antropologic. Persoană și individ **Error! Bookmark not defined.**
- 1.4. Constituția duală a omului. Implicațiile teologice ale trupului **Error! Bookmark not defined.**
2. Etapele vieții spirituale în teologia ortodoxă. Depășirea teoriei stadiilor vieții **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

2.1. Purificarea și dimensiunea ascetică a vieții creștine	Error! Bookmark not defined.
2.1.1. Asceza trupului și asceza sufletului	Error! Bookmark not defined.
2.1.2. Importanța duhovnicului în disciplina ascetică	Error! Bookmark not defined.
2.2. Iluminarea și dimensiunea liturgică a vieții creștine	Error! Bookmark not defined.
2.3. Desăvârșirea sau unirea cu Dumnezeu. Dimensiunea mistică a vieții creștine	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
2.3.1. Importanța imnului. Gândirea discursivă și gândirea paradoxală	Error! Bookmark not defined.
2.3.2. Kierkegaard - „poet al religiosului”. Apofatism, negație și mistică	Error! Bookmark not defined.
2.3.3. Kierkegaard și Sfântul Ioan Scărarul. Pseudonimul Johannes Climacus	Error! Bookmark not defined.
2.3.4. Riscurile apofatismului lui Kierkegaard	Error! Bookmark not defined.
2.3. Concluzii la evaluarea teoriei stadiilor vieții	Error! Bookmark not defined.
CONCLUZII FINALE	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
BIBLIOGRAFIE	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

Bibliografie

1. Ediții ale Sfintei Scripturi

1. ****Biblia* sau *Sfânta Scriptură*, EIBMBOR, București, 2008.
2. ****Biblia* sau *Sfânta Scriptură*, trad. Dumitru Cornilescu, Asociația Biblică Română „Casa Bibliei”, București, 2012.
3. ****Biblia*, traducere, introduceri și note: pr. Alois Bulai și pr. Eduard Pătrașcu, Departamentul de Cercetare Biblică, Iași, 2016.
4. ****Novum Testamentum Graece*, edited by Nestle-Aland, Deutesche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1993.
5. ****Biblia Sacra Vulgata*, editio quinta, Weber-Gryson, Deutesche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 2007.
6. ****Septuaginta*, vol 4/1, volum coordonat de Cristian Bădiliță, Francisca Băltăceanu, Monica Broșteanu, Colegiul Noua Europă, Editura Polirom, București, 2006.
7. ****The Holy Bible*, King James Version, Thomas Nelson, 1990, Nashville, Tennessee.
8. ****The Living Bible*, Kingsway Publication, Eastbourne, 1971.

2. Opere de filosofie antică

9. ARISTOTEL, *Metafizica*, trad. comentariu și note de Andrei Cornea, ediția a II-a revăzută și adăugită, Ed. Humanitas, București, 2007.
10. HESIOD, *Munci și zile*, trad. din limba greacă de St. Bezdechi; studiu introductiv de Ion Banu, Editura Științifică, București, 1957.
11. HOMER, *Odiseea*, trad. de George Murnu, studiu introductiv și note de D.M. Pippidi, Ed. Univers, București, 1971.
12. PLATON, „Alcibiade” în: *Opere I*, ediție îngrijită de Petru Creția și Constantin Noica, studiu introductiv de Ion Banu, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1975.
13. PLATON, „Protagoras” în: *Opere I*, ediție îngrijită de Petru Creția și Constantin Noica, studiu introductiv de Ion Banu, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1975.
14. PLATON, „Apărarea lui Socrate” în *Opere I*, ediție îngrijită de Petru Creția și Constantin Noica, studiu introductiv de Ion Banu, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1975.
15. PLATON, „Phaidon”, în: *Opere IV*, ediție îngrijită de Petru Creția, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
16. PLATON, *Theaitetos*, trad., interpretare și note de Andrei Cornea, Ed. Humanitas, București, 2012.

3. Dicționare

17. ANDREWS, E.A. *Harper's latin dictionary. A new latin dictionary*, founded on the translation of Freund's Latin-German lexicon, ed. by, LL. D. Clarendon Press, Oxford, 1891.
18. Donald M. BORCHERT (ed.), *The Encyclopedia of Philosophy*, Second Edition, Macmillan Reference USA, vol. 6, 2005.
19. DOUGLAS, James (ed.), *Dicționar Biblic*, Ed. Cartea Creștină, Oradea, 2015.
20. *Existențialismul românesc: 1919-1947*, vol. I, introducere de Eugen Simion, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Ed. Fundația Națională pentru Știință și Artă, Academia Română, București, 2019.
21. FLEW, Antony, *Dicționar de filosofie și logică*, ediția a II-a, traducere din engleză de D. Stoianovici, Ed. Humanitas, București, 1999.
22. G.W.H. LAMPE (ed.), *A patristic greek lexicon*, Clarendon Press, Oxford, 1961.
23. INWOOD, Michael, *A Heidegger dictionary*, Blackwell Publishers, Massachusetts, USA, 1999.

24. J. S. FERRALL & Thorl GUDM. REPP, *A Danish - English Dictionary*, published by Gyldendal, Printed by J. H. Schultz, Copenhagen, 1845.
25. LIDDEL, Henry George and SCOTT, Robert, *A Greek-English Lexicon*, Oxford, 1940 Edition.
26. P. G. W. Glare, *Oxford latin dictionary*, Clarendon Press, Oxford, 1968, p. 1699
27. WATKIN, Julia, *Historical Dictionary of Kierkegaard's Philosophy*, The Scarecrow Press Inc., Published in U.S.A., 2001.

4. Cărți de cult și izvoare patristice

28. ****Liturghier*, EIBMO, București, 2012.
29. ****Patericul Mare. Apoftegmele Părinților Pustiei*, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Constantin Coman, Ed. Bizantină, București, 2015.
30. ****Patericul*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2003.
31. CALIST ȘI IGNATIE XANTOPOL, „Cele o sută de capete”, în *Filocalia*, vol. VIII, trad. de Pr. D. Stăniloae, Ed. IBMOB, București, 2003.
32. CALIST ȘI IGNATIE XANTOPOL, „Metodă și regulă foarte amănunțită către cei ce aleg să viețuiască în liniște și singurătate...”, în *Filocalia*, vol. VIII, trad. de Pr. D. Stăniloae, EIBMBOR, București, 1979.
33. DIONISIE AREOPAGITUL, *Despre numele divine. Teologia mistică* (ediție bilingvă), trad. din limba greacă, introducere, note, glosar de termeni și bibliografie de Marilena Vlad, Ed. Polirom, București, 2018.
34. EVAGRIE PONTICUL, „Capete despre deosebirea patimilor și a gândurilor”, în *Filocalia*, vol. I, trad. de Pr. D. Stăniloae, EIBMBOR, 2008.
35. GRIGORIE DE NYSSA, „Despre facerea omului” în *PSB 30*, trad. și note de Teodor Bodogae, Ed. IBMBOR, București, 1998.
36. GRIGORIE DE NYSSA, *Despre viața lui Moise*, trad., studiu introductiv și comentariu de Pr. Prof. Ion Buga, Ed. Sfântul Gheorghe-Vechi, 1995.
37. IOAN CASIAN, „Cele opt gânduri ale răutății”, în *Filocalia*, vol. I, trad. de Pr. D. Stăniloae, EIBMBOR, 2008.
38. IOAN DAMASCHIN, *Dogmatica*, ediția a III-a, trad. de Pr. D. Fecioru, Ed. Scripta, București, 1993.

39. IOAN DAMASCHIN, *Dialectica*, în: *Opere complete I*, introducere, traducere și note: Adrian Tănăsescu, Cornel Coman, Cristian Chivu, coordonator: Cristian Chivu, Ed. Gândul Aprins, 2015.
40. *Die Schriften des Johannes von Damaskos, II Expositio Fidei*. Besorgt Bonifatius von Kotter, (Patristische Texte und Studien, 12.) Berlin: Walter de Gruyter, 1973.
41. IOAN SCĂRARUL, „Scara dumnezeiescului urcuș” în *Filocalia* vol. IX, traducere, introduceri și note de pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, EIBMBOR, București, 1980.
42. ISAAC SIRUL, *Cuvinte către singuratici*, partea a II-a recent descoperită, studiu introductiv și trad. de diac. Ioan I. Ică jr, Ed. Deisis, Sibiu, 2003.
43. ISAAC SIRUL, „Cuvintele despre nevoință”, în *Filocalia*, vol. X, EIBMO, București, 2015.
44. Isihie SINAITUL, „Cuvânt despre trezvie și virtute (I)”, în *Filocalia*, vol. 4, trad. de Pr. D. Stăniloae, EIBMO, București, 2010.
45. MARCU ASCETUL, „Despre legea duhovnicească”, în *Filocalia*, vol. I, trad. de Pr. D. Stăniloae, EIBMBOR, București, 2008.
46. Marcu ASCETUL, „Despre cei ce-și închipuie că se îndreptătesc din fapte...”, în *Filocalia*, vol. I, trad. de Pr. D. Stăniloae, EIBMBOR, București, 2008.
47. Marcu ASCETUL, „Despre Botez”, în *Filocalia*, vol. I, trad. de Pr. D. Stăniloae, EIBMBOR, București, 2008.
48. MAXIM MĂRTURISITORUL, „Răspunsuri către Talasie”, în: *Filocalia* vol. III, trad. de Pr. D. Stăniloae, EIBMO, București, 2009.
49. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Ambigua*, trad. din limba greacă veche, introducere și note de Pr. D. Stăniloae, EIBMBOR, București, 2006.
50. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Mistagogia*, trad., introducere și note de Pr. D. Stăniloae, ediție îngrijită de Pr. Alexandru Atanase Barna, EIBMBO, București, 2017.
51. NICOLAE CABASILĂ, *Despre viața în Hristos*, studiu introductiv și traducere din limba greacă de Pr. prof. dr. Teodor Bodogae, EIBMBOR, București, 2001.
52. FERICITUL AUGUSTIN, *Confesiuni*, ediție bilingvă, trad. din latină, introducere și note, tabel cronologic și indice de Eugen Munteanu, Ed. Humanitas, 2018.
53. SIMEON NOUL TEOLOG, „Cele 225 capete teologice și practice” în *Filocalia*, vol. VI, trad. de Pr. D. Stăniloae, EIBMO, București, 2011
54. SIMEON NOUL TEOLOG, *Cateheze. Scrieri II*, studio introductive și traducere: diac. Ioan I. Ică jr, Ed. Deisis, Sibiu, 1999.
55. SIMEON NOUL TEOLOG, *Imnele iubirii dumnezeiești*, trad. din greacă, introducere și note de Pr. D. Stăniloae, EIBMO, București, 2017.

56. TERTULIAN, „Contra ereticilor”, în *PSB 3, Apologeți de limbă latină*, trad. de prof. Nicolae Chițescu, Eliodor Constantinescu, Paul Papadopol și prof. David Popescu, introducere, note și indici de prof. Nicolae Chițescu, EIBMBOR, București, 1981.
57. TERTULIAN, „Despre trupul lui Hristos”, în *Tratate dogmatice și apologetice*, ediție bilingvă, studio introductive, trad. și note de Dionisie Pîrvuloiu, Ed. Polirom, București, 2007.
58. VASILE CEL MARE, „Epistole”, în *PSB 3*, trad. din limba greacă, introducere și note de Pr. Teodor Bodogae, ediție revăzută de Tudor Teoteoi, Ed. Basilica, București, 2010.

5. Lucrări ale lui Søren Kierkegaard

59. *Kierkegaard's Journals and Notebooks*, Volume 1, Journals AA-DD, Edited by Niels Jørgen CAPPELØRN, Alastair HANNAY, et al., Princeton University Press, 2007.
60. *Kierkegaard's Journals and Notebooks*, Volume 2, Journals EE-KK, Edited by Niels Jørgen CAPPELØRN, Alastair HANNAY, et al., Princeton University Press, 2008.
61. *Kierkegaard's Journals and Notebooks*, Volume 4, Journals NB-NB5, Edited by Niels Jørgen CAPPELØRN, Alastair HANNAY, et al., Princeton University Press, 2011.
62. KIERKEGAARD, Søren, *Stages on Life's Way : Kierkegaard's Writings*, vol. XI, edited and translated with Introduction and Notes by Howard V. Hong and Edna H. Hong, Princeton University Press, 1988.
63. KIERKEGAARD, Søren, *The book on Adler*, in *Kierkegaard's Writings*, vol. XXIV, edited and translated by Howard V. Hong and Edna H. Hong, Princeton University Press, 1998.
64. KIERKEGAARD, Søren, *The Point of View of My Work as An Author*, in „Kierkegaard's Writings”, vol. XXII, edited and translated with Introduction and Notes by Howard V. Hong and Edna H. Hong, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1998.
65. KIERKEGAARD, Søren, *Works of love*, in „Kierkegaard's Writings”, vol. XVI, edited and translated with Introduction and Notes by Howard V. Hong and Edna H. Hong, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1998.
66. KIERKEGAARD, Søren, *Opere I, Din hârțiile unuia încă viu, Despre conceptul de ironie cu permanență referire la Socrate*, trad. din daneză, postfață și note de Ana-Stanca Tabarasi, Ed. Humanitas, 2013.
67. KIERKEGAARD, Søren, *Opere II/1, Sau-sau*, trad. din daneză, postfață și note de Ana-Stanca Tabarasi, Ed. Humanitas, 2008.

68. KIERKEGAARD, Søren, *Opere II/2, Sau-sau*, trad. din daneză, postfață și note de Ana-Stanca Tabarasi, Ed. Humanitas, 2010.
69. KIERKEGAARD, Søren, *Opere III, Discursuri edificatoare (1843-1844), Trei discursuri la ocazii imaginate*, traducere din daneză, postfață și note de Ana-Stanca Tabarasi, Ed. Humanitas, 2011.
70. KIERKEGAARD, Søren, *Opere IV, O recenzie literară. Discursuri edificatoare în spirit divers*, trad. din daneză, introducere și note de Ana-Stanca Tabarasi-Hoffmann, Ed. Humanitas, București, 2017.
71. KIERKEGAARD, Søren, *Fărâme filozofice*, trad. din daneză de Adrian Arsinevici, Ed. Amacord, Timișoara, 1999.
72. KIERKEGAARD, Søren, *Epilog neștiințific definitiv la Fărâme filosofice*, Vol. I, trad., note și prefață de Adrian Arsinevici, Ed. Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2017.
73. KIERKEGAARD, Søren, *Epilog neștiințific definitiv la Fărâme filosofice*, Vol. II, trad., note și prefață de Adrian Arsinevici, Ed. Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2017.
74. KIERKEGAARD, Søren, *Repetarea*, trad. de Adrian Arsinevici, Ed. Amacord, Timișoara, 2000.
75. KIERKEGAARD, Søren, *Conceptul de anxietate*, trad. de Adrian Arsinevici, Ed. Amacord, Timișoara, 1998.
76. KIERKEGAARD, Søren, *Frică și cutremur*, trad. și prefață de Leo Stan, Ed. Humanitas, București, 2002.
77. KIERKEGAARD, Søren, *Boala de moarte. Un expozeu de psihologie creștină în vederea edificării și a deșteptării*, trad. din germană, prefață și note de Mădălina Diaconu, Ed. Humanitas, București, 1999.
78. KIERKEGAARD, Søren, *Maladia mortală. Eseu de psihologie creștină întru edificare și deșteptare de Anti-Climacus*, trad. din limba italiană, studiu introductiv și note de George Popescu, Ed. Omniscope, Craiova, 1998.
79. KIERKEGAARD, Søren, *Școala creștinismului*, trad. și note de Mircea Ivănescu, Ed. Adonai, București, 1995.

6. Cărți și lucrări auxiliare

80. ABRAMS, M. H., *A Glossary of Literary Terms*, Holt, Rinehart & Winston, New York 1971.
81. AFLOROAEI, Ștefan, *Despre simțul vieții. Întrebări, perplexități, credințe*, Ed. Polirom, București, 2021.

82. AFLOROAEI, Ștefan, *Fabula existențială. Cu privire la distanța dintre a trăi și a exista și alte eseuri*, Ed. Polirom, București, 2018.
83. AFLOROAEI, Ștefan, *Metafizica noastră de toate zilele. Despre dispoziția speculativă a gândirii și prezența ei firească astăzi*, Ed. Humanitas, București, 2008.
84. AFLOROAEI, Ștefan, *Privind altfel cele absurde*, Ed. Humanitas, București, 2013.
85. ALTIZER, Thomas J.J. și HAMILTON, William, *Radical Theology and The Death of God*, The Bobbs-Merrill Company, Inc., Indianapolis, 1966.
86. ALTIZER, Thomas J.J., *The Call to Radical Theology*, edited and with an introduction by Lissa McCullough, Foreword by David E. Klemm, Suny Press, Published by State University of New York Press, Albany, 2012.
87. BARRET, Lee C. and Jon STEWART (eds.), *Kierkegaard and the Bible. Tome II: The New Testament*, edited by, Routledge, Taylor&Francis Group, London and New York, 2016.
88. BĂRLIBA, Ionuț, *Drumul către sine. Kierkegaard și devenirea în limitele stadiilor existenței*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2017.
89. BERDIAEV, Nikolai, *Adevăr și revelație. Prolegomene la critica revelației*, trad., note și postfață de Ilie Gyurcsic, Ed. de Vest, Timișoara, 1993.
90. BLAGA, Lucian, *Trilogia cunoașterii*, Ed. Humanitas, București, 2013.
91. BOLEA, Ștefan, *Existențialismul astăzi*, ediția a II-a, Ed. Eikon, 2019.
92. BONHOEFFER, Dietrich, *Prisoner for God. Letters and Papers from prison*, edited by Eberhard Bethge, translated by Reginald H. Fuller, The Macmillan Company, New York, 1959.
93. BRÎNZĂ, Bogdan-Vlăduț, *Patimă și pătimire în teologia Sfântului Maxim Mărturisitorul. Relevanța lor pentru teologia morală contemporană*, Ed. Doxologia, Iași, 2021.
94. CAPUTO, John D., *The weakness of God. A Theology of the event*, Indiana University Press Bloomington & Indianapolis, 2006.
95. CAPUTO, John. D. și VATIMMO, Gianni, *După moartea lui Dumnezeu*, cu o postfață de Gabriel Vanahian, trad. din limba engleză de Cristian Cercel, Ed. Curtea Veche, București, 2008.
96. CAPUTO, John. D., *Radical hermeneutics. Repetition, Deconstruction, and the Hermeneutic Project*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1987.
97. CHRÉTIEN, Jean-Louis, Michel HENRY et al., *Fenomenologie și teologie*, prezentare de Jean François Courtine, trad. de Nicolae Ionel, postfață de Ștefan Afloroaei, Ed. Polirom, Iași, 1996.

98. COX, Gary, *How to Be an Existentialist or How to Get real, Get a Grip and Stop Making Excuses*, Continuum, London, New York, 2009.
99. CRISTESCU, Vasile, *Antropologia și fundamentarea ei hristologică la Wolfhart Pannenberg și Dumitru Stăniloae*, Ed. Trinitas, Iași, 2006.
100. DIACONU, Mădălina, *Pe marginea abisului. Søren Kierkegaard și nihilismul secolului al XIX-lea*, Ed. Științifică, București, 1996.
101. DIEM, Herman, *Kierkegaard's Dialectic of Existence*, translated by Harold Knight, London, Oliver and Boyd, 1959.
102. DUMITRIU, Anton, *Aletheia. Încercare asupra ideii de adevăr în Grecia Antică*, Ed. Eminescu, București, 1984.
103. ELIADE, Mircea, „Søren Kierkegaard. Logodnic, pamfletar și eremit” în: *Existențialismul românesc 1919-1947*, vol. I, introducere de Eugen Simion, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Ed. Fundația Națională pentru Știință și Artă, Academia Română, București, 2019, pp. 281-286.
104. EMMANUEL, Steven M., and William McDONALD and Jon STEWART (eds.), *Kierkegaard's Concepts, Tome IV, Individual to Novel*, (Kierkegaard Research: Sources, Reception and Resources), Volume 15, Routledge, 2016.
105. EVANS, C. Stephen, *Kierkegaard, An introduction*, Cambridge University Press, New York, 2009.
106. EVANS, C. Stephen, *Passionate reason. Making sense of Kierkegaard's Philosophical Fragments*, Indiana University Press, Bloomington&Indianapolis, 1992.
107. EVDOKIMOV, Paul, *Ortodoxia*, trad. din franceză de dr. Irineu Ioan Popa, Arhiereu vicar, EIBMBOR, 1996, București
108. FAULCONER, James E. (ed.), *Transcendence in Philosophy and Religion*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 2003.
109. FLORIAN, Mircea, FLORIAN, Liviu, et al., *Istoria Filosofiei Moderne. De la Kant până la evoluționismul englez*, Vol II, Societatea Română de Filosofie, București, 1938.
110. FOUCAULT, Michel, *Hermeneutica subiectului. Cursuri la College de France (1981-1982)*, trad. din limba franceză de Bogdan Ghiu, Ed. Polirom, București, 2004.
111. FRUNZĂ, Sandu, *Experiența religioasă în gândirea lui Dumitru Stăniloae. O etică relațională*, Editura Eikon, București.
112. GALERIU, Părintele, *Jertfă și răscumpărare*, ediție revizuită și adăugită, Ed. Parenesis, București, 2022.

113. GANIA, Toma și DULGHERU, Claudiu-George (ed), *Monumenta perennia. Antichitatea și posteritatea ei în studii și traduceri*, cuvânt înainte de Andrei Cornea, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2024.
114. HABERMAS, Jürgen, *Postmetaphysical Thinking*, translated by William Mark Hohengarten, MIT Press, 1993.
115. HADOT, Pierre, *Ce este filosofia antică?*, trad. de George Bondor și Claudiu Tipuriță, prefață de Cristian Bădiliță, Ed. Polirom, Iași, 1997.
116. HADOT, Pierre, *Exerciții spirituale de filosofie antică*, trad. din franceză de Pr. Constantin Jinga, postată de Ierom. Agapie Corbu, Ed. Sf. Nectarie, Arad, 2015.
117. HOMIAKOV, Alexis, *Biserica este una*, trad. de Elena Derevici și Lucia Mureșan, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2004.
118. HART, David Bentley, *The Beauty of the Infinite: The Aesthetics of Christian Truth*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids/Cambridge, 2003.
119. HÂRLĂOANU, Pr. Paul-Cezar, *Valențele iubirii divine din perspectivă biblică*, Ed. Doxologia, Iași, 2022.
120. HEGEL, G.W.F., *Enciclopedia științelor filozofice. Logica*, Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1962.
121. HEGEL, G.W.F., *Principiile filozofiei dreptului sau elemente de drept natural și de știință a statului*, traducere de Virgil Bogdan și Constantin Floru, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969.
122. HEIDEGGER, Martin, *Introducere în metafizică*, trad. în germană de Gabriel Liiceanu și Thomas Kleininger, Ed. Humanitas, București, 1999.
123. HEIDEGGER, Martin, *Ontologie. Hermeneutica facticității*, trad. din germană de Christian Ferencz-Flatz, Ed. Humanitas, București, 2008.
124. HEIDEGGER, Martin, *Repere pe drumul gândirii*, trad. și note introductive, Thomas Kleininger și Gabriel Liiceanu, Ed. Politică, București, 1988.
125. HENRY, Michel, *Întrupare. O filosofie a trupului*, prezentare și trad. de Ioan I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2003.
126. HOWLAND, Jacob, *Kierkegaard and Socrates. A study in philosophy and faith*, Cambridge University Press, New York, 2006, p. 103.
127. HORT, Bernard, *Contingence et intériorité. Essai sur la signification théologique de l'oeuvre de Pierre Thévenaz*, préface de Paul Ricoeur, labor et fides, Lausanne, 1989.
128. ISAI, Daniel, *Conștiință și intenționalitate. Dimensiunea ontologică și fenomenologică a conștiinței la Dumitru Stăniloae și Jean-Luc Marion*, Ed. UAIC, Iași, 2021. Iar a două

- despre relația teologie - bioetică: Dr. Petru CERNAT, *Identitatea embrionului uman din perspectivă teologică și bioetică*, Ed. Doxologia, Iași, 2022.
129. IOAN AL CRUCII, *Noaptea întunecată*, trad. îngrijită de Ordinul Carmelitanilor Desculți din România, Ed. Herald, București, 2018.
 130. JASPERS, Karl, *Texte filosofice*, prefață de Dumitru Ghișe, George Purdea, trad. din germană și note de George Purdea, Ed. Politică, București, 1986.
 131. JASPERS, Karl, *Philosophy*, volume 3, translated by E.B. Ashton, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1971.
 132. KIRMMSE, Bruce H. (ed.), *Encounters with Kierkegaard. A life as Seen by His Contemporaries*, collected, edited and annotated by Bruce H. Kirmmse, translated by Bruce H. Kirmmse and Virginia R. Laursen, Princeton University Press, Princeton - New Jersey, 1996.
 133. KIRKCONNELL, W. Glenn, *Kierkegaard on Sin and Salvation. From Philosophical Fragments to Two Ages*, Continuum International Publishing Group, London, New-York, 2010.
 134. LACOSTE, Jean-Yves, *Fenomenalitatea lui Dumnezeu*, trad. Maria-Cornelia Ică jr, Ed. Deisis, Sibiu, 2011.
 135. LACOSTE, Jean-Yves, *Experiență și Absolut. Pentru o fenomenologie liturgică a umanității omului*, trad. de Maria-Cornelia Ică jr, Ed. Deisis, Sibiu, 2001.
 136. LACOSTE, Jean-Yves, *Recherches sur la Parole*, Peeters, Louvain la Neuve, 2015.
 137. LARCHET, Jean-Claude, *Semnificația trupului în Ortodoxie*, trad. de Monahia Antonia, Mănăstirea „Acoperământul Maicii Domnului”, Centrul Mitropolitan Ortodox Român din Franța, Ed. Basilica, 2010.
 138. LARCHET, Jean-Claude, *Terapeutica bolilor spirituale*, în românește de Marinela Bojin, Ed. Sofia, București, 2006.
 139. LAW, David R., *Kierkegaard as a Negative Theologian*, Oxford University Press, USA, 2001.
 140. LAW, David R., *Kierkegaard's Kenotic Christology*, Oxford University Press, USA, 2013.
 141. LEONTIEV, Konstantin, Vladimir SOLOVIOV et al., *Marele Inchizitor. Dostoievsky - lecturi teologice*, trad., prefață și note de Leonte Ivanov, Ed. Polirom, Iași, 1997.
 142. LEVINAS, Emanuel, *Totalitate și infinit. Eseu despre exterioritate*, trad., glosar și bibliografie de Marius Lazorca, postfață de Virgil Ciomoș, Ed. Polirom, Iași, 1999.
 143. LICEANU, Gabriel, *Despre limită*, ediția a II-a, Ed. Humanitas, București, 1997.

144. LOSSKY, Vladimir, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, trad. din limba franceză de Pr. Vasile Răducă, Ed. Bonifaciu, București, 1998.
145. LOUTH, Pr. Andrew, *Introducere în Teologia Ortodoxă*, trad. din limba engleză de Dragoș Mîrșanu, Ed. Doxologia, Iași, 2014.
146. LUBAC, Henri de, *Drama umanismului ateu*, trad. din franceză de Cornelia Dumitru, Ed. Humanitas, București, 2007.
147. LYOTARD, Jean-François, *Condiția postmodernă. Raport asupra cunoașterii*, trad. de Ciprian Mihali, Idea Design & Print, Cluj, 2003.
148. MAGNÚSSON, Ágúst Ingvar, *Kierkegaard and the Eastern Orthodox Thought: A comparative philosophical analysis*, Gorgias Press, 2019.
149. MANOUSSAKIS, John Panteleimon, *Dumnezeu după metafizică. O teologie estetică*, trad. din engleză de Cristian Vechiu, Ed. Ratio et Revelatio, Oradea, 2018.
150. MATSOUKAS, Nikos, *Introducere în gnoseologia ortodoxă*, trad. de Maricel Popa, Ed. Bizantină, București, 1997.
151. MARION, Jean-Luc, *Certitudini negative*, trad. de Maria-Cornelia Ică jr, Ed. Deisis, Sibiu, 2013.
152. MARION, Jean-Luc, *Fiind dat. O fenomenologie a donației*, trad. de Maria Cornelia și Ioan I. Ică jr, prezentare Ioan I. Ică jr, Ed. Deisis, 2003.
153. MARION, Jean-Luc, *Idolul și distanța*, traducere din limba franceză de Tinca Prunea-Bretonnet și Daniela Pălășan, Ed. Humanitas, București, 2007.
154. MARKUS, Arjan, *Beyond Finitude. God's transcendence and the Meaning of Life*, Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, 2004.
155. MAXIM, Natașa-Elena, *Reflexe ale gândirii lui Søren Kierkegaard în literatura română interbelică*, Ed. Institutul European, Iași, 2019.
156. MIHALACHE, Adrian Sorin, *Ești ceea ce trăiești - câteva date recente din neuroștiințe și experiențele duhovnicești ale Filocaliei*, Ed. Trinitas, București, 2017.
157. MOUNIER, Emmanuel, *Existentialist Philosophies, An introduction*, Salisbury Square, London, 1948.
158. MOUNIER, Emmanuel, *Personalism*, translated by Philip Mairet, Routledge & Kegan Paul Ltd, London, 1952.
159. NIETZSCHE, Friedrich, *Așa grăit-a Zarathustra*, trad. de Victoria Ana Tăușan, Ed. Edinter, București, 1991.

160. NIETZSCHE, Friedrich, *Dincolo de bine și de rău. Prolog la o filosofie a viitorului*, trad. din germană de Radu Gabriel Pârvu, trad. textelor în versuri de Ioana Pârvulescu, Ed. Humanitas, 2016.
161. NIETZSCHE, Friedrich, *Știința voioasă*, trad. din germană de Liana Micescu, trad. versurilor de Simion Dănilă, Ed. Humanitas, București, 2013.
162. NOICA, Constantin, *Povestiri despre om. După o carte a lui Hegel*, Ed. Cartea Românească, București, 1980.
163. NOICA, Constantin, *Șase maladii ale spiritului contemporan*, Editura Humanitas, București, 2012.
164. PASCAL, Blaise, *Cugetări*, traducere de Maria și Cezar Ivănescu, Ed. Aion, Oradea, 1998.
165. PATTISON, George and Kate KIRKPATRICK, *The Mystical Sources of Existentialist Thought. Being, Nothingness, Love*, Routledge, Taylor&Francis Group, London and New York, 2019.
166. PĂTRAȘCU, Horia, *Sentimentul metafizic al tristeții*, Prefață de Prof. Dr. Ștefan Afloroaei, Ed. Trei, Iași, 2011.
167. PERKINS, Robert L. *International Kierkegaard Commentary: The sickness unto death*, Mercer University Press, Georgia, 1987.
168. PETERS, Francis E., *Termenii filosofiei grecești*, traducere de Dragan Stoianovici, Ed. Humanitas, București, 2007.
169. PHILLIPS, D.Z. and Timothy TESSIN (eds.), *Religion without Transcendence?*, Palgrave Macmillan, London, 1997.
170. † PLĂMĂDEALĂ, Antonie, *Tradiție și libertate în spiritualitatea ortodoxă*, cu pagini de *Pateric românesc* și o prefață de pr. Dumitru Stăniloae, Ed. Sofia, București, 2010.
171. PLANTINGA, Alvin & WOLTERSTORFF, Nicholas (eds.), *Faith and Rationality: Reason and Belief in God*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1983.
172. POPA, Grigore, *Existență și adevăr la Søren Kierkegaard*, Ed. Dacia, Cluj, 1998.
173. POPA, Pr. Gheorghe, *Teologie și demnitate umană. Studii de teologie morală contextuală*, Ed. Trinitas, Iași, 2003.
174. POPA, Pr. Gheorghe, *Lege și iubire. Coordonate biblice și hermeneutice pentru teologia morală*, Ed. Trinitas, Iași, 2002.
175. POPA, Pr. Gheorghe, *Introducere în teologia morală*, Ed. Trinitas, Iași, 2003.
176. POPA, Pr. Gheorghe, *Comuniune și înnoire spirituală în contextul secularizării lumii moderne*, Ed. Trinitas, Iași, 2000.

177. PRILIPCEANU, Pr. Dr. Cristian, *Teologia numelor divine din Vechiul Testament*, Ed. Doxologia, Iași, 2014.
178. RADUCA, Preot Dr. Vasile, *Antropologia Sfântului Grigorie de Nyssa. Căderea în păcat și restaurarea omului*, EDIMBOR, București, 1996.
179. RICOEUR, Paul, *From Text to Action: Essays in Hermeneutics*, II, trans. by Kathleen Blamey and John B. Thompson, Evanston, Illinois: Northwestern University Press 1991.
180. ROBINSON, Dave and Oscar ZARATE, *Introducing Kierkegaard*, Icon, Totem Books, Thriplow, Cambridge, 2006.
181. SARTRE, Jean-Paul, *Existențialism is a Humanism*, translated by Carol Macomber, introduction by Annie Cohen-Solal, notes and preface by Arlette Elkaim-Sartre, edited by John Kulka, Yale University Press, New Haven, London, 2007.
182. SARTRE, Jean-Paul, *Ființa și neantul. Eseu de ontologie fenomenologică*, ediție revizuită și index de Arlette Elkaim-Sartre, trad. de Adriana Neacșu, Ed. Paralela 45, București, 2004.
183. SAVA, Pr. Prof. Dr., Viorel (coord.), *De la lumina rugăciunii la teologia luminii. Aspecte ale cercetării doctorale actuale*, Ed. Doxologia, Iași, 2022
184. SAVA, Pr. Prof. Dr., Viorel (coord.), *De la teologia rostită la cântul teologic: misiunea doxologică a cercetării teologice astăzi*, Ed. Doxologia, Iași, 2023.
185. SAVIN, Ioan Gh., *Mistica și ascetica ortodoxă*, Tiparul Tipografiei Eparhiale, Sibiu, 1996.
186. SCHMEMANN, Alexander, *Biserică, lume, misiune*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2006.
187. SCRIMA, André, *Experiența spirituală și limbajele ei*, volum îngrijit de Anca Manolescu în colaborare cu Radu Bercea, cuvânt înainte de Anca Manolescu, trad. din franceză și engleză și note de Anca Manolescu, Ed. Humanitas, București, 2008.
188. SCRIMA, André, *Biserica liturgică*, volum îngrijit de Anca Manolescu, traducere din franceză, cuvânt înainte și note de Anca Manolescu, prefață de Mihail Neamțu, Ed. Humanitas, București, 2005.
189. SCRIMA, André, *Antropologia apofatică*, volum îngrijit de Vlad Alexandrescu, Ed. Humanitas, București, 2005.
190. SHAKESPEARE, Steven, *Kierkegaard and the refusal of transcendence*, Palgrave Macmillan, London, 2015.
191. SOFRONIE, Arhimandritul, *Nașterea întru împărăția cea neclătită*, trad. din limba rusă de Ierom. Rafail Noica, Ediția a II-a revăzută, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2015.

192. SOLOMON, Andrew, *Demonul amiezii O anatomie a depresiei*, ediția a II-a adăugită, traducere din limba engleză de Dana-Ligia Ilin, prefață de Mircea Cărtărescu, Ed. Humanitas, București, 2017.
193. STĂNILOAE, Dumitru, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu*, în: „Opere Complete”, vol. 5, Ed. Basilica, București, 2013.
194. STĂNILOAE, Dumitru, *Iisus Hristos sau restaurarea omului*, în: „Opere Complete”, vol. 4, Ed. Basilica, 2013.
195. STĂNILOAE, Dumitru, Marc-Antoine COSTA DE BEAUREGARD, *Mica dogmatică vorbită. Dialoguri la Cernica*, Ed. Deisis, Sibiu, 2000.
196. STĂNILOAE, Pr. Dumitru, *Cultură și duhovnicie. Articole publicate în Telegraful Român*, vol. II, ediție îngrijită de Ion-Dragoș Vlădescu, Ed. Basilica, București, 2012.
197. STĂNILOAE, Pr. Dumitru, *Reflecții despre spiritualitatea poporului român*, Ed. Elion, București, 2001.
198. STĂNILOAE, Pr. Prof. Dumitru, *Spiritualitate și comuniune în Liturghia ortodoxă*, EIBMBOR, București, 2004.
199. STĂNILOAE, Pr. Dumitru, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe*, EIBMBOR, București, 2002.
200. STĂNILOAE, Pr. Dumitru, *Spiritualitatea Ortodoxă. Ascetica și mistica*, EIBMBOR, București, 1992.
201. STĂNILOAE, Pr. Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă (I)*, ed. a IV-a, EIBMO, 2010.
202. STĂNILOAE, Pr. Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă (II)*, ed. a IV-a, EIBMO, 2010.
203. STĂNILOAE, Pr. Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă (III)*, ed. a IV-a, EIBMO, 2010.
204. STEWART, Jon (ed.), *Kierkegaard and His Contemporaries: The Culture of Golden Age Denmark*, Walter de Gruyter, Berlin, 2003.
205. STEWART, Jon (ed.), *Kierkegaard and the patristic and medieval traditions*, Routledge, London and New York, 2016.
206. STUCKI, Pierre-André, *L'Existentialisme chrétien a-t-il une logique?*, Les Éditions du Cerf, Paris, 1992.
207. SURDU, Alexandru, *Gândirea speculativă. Coordonate istorico-sistematice*, Ed. Paideia, București, 2000.

208. ȘESTOV, Lev, *Kierkegaard și filosofia existențială. Vocea celui ce strigă în pustie*, trad. de Ivan Ivlampie, Ed. Eikon, 2018.
209. TAYLOR, Mark C., *Journeys to selfhood. Hegel & Kierkegaard*, Fordham University Press, New York, 2000.
210. TILICH, Paul, *Curajul de a fi*, trad. din limba engleză de Sorin Avram Vîrtop, Ed. Herald, București, 2007.
211. TOFAN, Ioan-Alexandru, *Omul lăuntric. André Scrima și fizionomia exprienței spirituale*, Ed. Humanitas, București, 2019.
212. TOLSTOI, Lev, *Moartea lui Ivan Ilici*, traducere din rusă de C. Clejan, prefață de Emil Cioran, Ed. Humanitas, București, 1998.
213. TURCAN, Nicolae, *Apologia după sfârșitul metafizicii. Teologie și fenomenologie la Jean-Luc Marion*, Ed. Eikon, București, 2016.
214. TURCAN, Nicolae, *Postmodernism și teologie apofatică. O apologie în fața gândirii slabe*, Ed. Limes Florești, Cluj, 2014.
215. VITZ Rico, *Întoarcerea spre Răsărit. Filosofi contemporani și credința creștină veche*, trad. din limba engleză de Mihai-Silviu Chirilă, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2015.
216. VLĂDUȚESCU, Gheorghe, „Preot Prof. Dumitru Stăniloae - profil de filosof”, în Ioan I. Ică Jr., (coord.), *Persoană și comuniune. Prinos de cinstire Părintelui Profesor Academician Dumitru Stăniloae la împlinirea vârstei de 90 de ani*, Editura și tiparul Arhiepiscopiei ortodoxe, Sibiu, 1993.
217. WAHL, Jean, *Human Existence and Transcendence*, translated and edited by William C. Hackett, University of Notre Dame Press, Indiana, 2016.
218. WAHL, Jean, *Philosophies of existence. An introduction to the Basic Thought of Kierkegaard, Heidegger, Jaspers, Marcel, Sartre*, translated from French by F.M. Lory, Routledge & Kegan Paul, London, 1959.
219. WALSH, Sylvia, *Kierkegaard. Thinking christianly in an existential mode*, Oxford University Press, 2009.
220. WATSON, Nick J. and Andrew PARKER (eds.), *Sports and Christianity. Historical and Contemporary Perspectives*, Routledge Taylor&Francis Group, New York, London, 2013.
221. WATTS, Michael, *Kierkegaard*, Oneworld Publications, Oxford, 2003.
222. WRIGHT, N.T., *Ziua în care a început revoluția. Regândind sensul Crucii lui Iisus*, trad. de diac. Ioan I Ică jr, Ed. Deisis, Sibiu, 2017.

223. WÜRTZ, Bruno, *Problematica omului în filosofia lui Karl Jaspers*, Ed. Facla, Timișoara, 1976.
224. YANNARAS, Christos, *Contra religiei*, trad. din greacă de Tudor Dinu, Ed. Anastasia, 2011.
225. YANNARAS, Christos, *Heidegger și Areopagitul*, trad. de Nicolae Șerban Tanașoca, Ed. Anastasia, 1996.
226. ZIZIOULAS, Ioannis, *Ființa eclesială*, trad. de Aurel Nae, Ed. Bizantină, București, 1996.

7. Articole și studii

227. ARSINEVICI, Adrian, "Stairways to Heaven: Klimakos and Climacus" în: *International Journal on Humanistic Ideology*, 2021, Vol. 11, Issue 1, pp.147-167.
228. BALCA, Diacon Dr. Nicolae, „Existența omului ca grijă și existență spre moarte”, în: *Revista teologică*, anul XXXVI, nr. 3-4, martie-aprilie, 1946, Sibiu, pp. 183-209.
229. BALCA, Dr. Nicolae, „Concepția idealistă despre Dumnezeu și creștinism”, în *Revista teologică*, anul XXXI, nr. 7-8, iulie-august, 1941, Sibiu, pp. 326-350.
230. BALCA, Dr. Nicolae, „Deosebirea calitativă absolută dintre Dumnezeu și om în problema revelației”, în *Revista teologică*, anul XXVII, nr. 7-8, iulie-august, 1937, Sibiu, pp. 353-268.
231. BARABAS, Marina, „Trancending the human”, in: D.Z. PHILLIPS and Timothy TESSIN (eds.), *Religion without Transcendence?*, Palgrave Macmillan, London, 1997, pp. 177-232.
232. BLAGA, Lucian, „Credința – Cutremur” în: *Existențialismul românesc 1919-1947*, vol. II, introducere de Eugen Simion, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Ed. Fundația Națională pentru Știință și Artă, Academia Română, București, 2019, pp. 472-483.
233. CÂRLAN, Vlăduț-Emil, „Caracterul edificator al anxietății existențiale la Søren Kierkegaard. Interferențe cu teologia ortodoxă”, în: Pr. Prof. Univ. Dr. Viorel SAVA (coord.), *De la teologia rostită la cântul teologic: misiunea doxologică a cercetării teologice astăzi*, Ed. Doxologia, Iași, 2023, pp. 168-178.
234. CÂRLAN, Vlăduț-Emil, „Asaltul Cerului - Søren Kierkegaard și Ioan Scărarul. O analiză asupra pseudonimiei filosofului danez”: Pr. prof. dr. Viorel SAVA (coordonator), *De la lumina rugăciunii la teologia luminii. Aspecte ale cercetării doctorale actuale*, Ed. Doxologia, Iași, 2022, pp. 267-278.

235. CÂRLAN, Vlăduț-Emil, „Disperarea - maladia fatală. O analiză teologică și filosofică a stării de disperare la Søren Kierkegaard” în: *Studia Doctoralia Andreiana*, Ed. Andreiana, Sibiu, Anul XI/Nr. 2 (iulie-decembrie) 2022, pp. 149-161.
236. CÂRLAN, Vlăduț-Emil, „Theology and philosophy in moral and spiritual edification. The importance of interdisciplinary dialogue” în: *Analele Științifice ale Universității „A. I. Cuza” din Iași*, Teologie Ortodoxă, Tomul XXXVIII/2, pp. 117-130.
237. CÂRLAN, Vlăduț-Emil, „Diferența între Hristos și Socrate din perspectiva lui Søren Kierkegaard”, în: Toma GANIA și Claudiu-George DULGHERU (ed), *Monumenta perennia. Antichitatea și posteritatea ei în studii și traduceri*, cuvânt înainte de Andrei Cornea, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2024, pp. 177-190.
238. CÂRLAN, Vlăduț-Emil, „Individ” și „persoană” la Søren Kierkegaard și Dumitru Stănilaoe” în Jan NICOLAE și Mihaela JURCAN (ed.), *Direcții și teme de cercetare în teologia contemporană*, Referatele SIVDT 2021, Facultatea de Teologie Ortodoxă din Alba Iulia, 15-16 decembrie 2021 - ediția a IX-a, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2023, pp. 259-279.
239. CÂRLAN, Vlăduț-Emil, „Simțirea Împărăției lui Dumnezeu. O interpretare teologică și filosofică a Imnului 42 al Sfântului Simeon Noul Teolog”, în Ioan BOTEZAN și Victor ANTAL (ed.), *Războiul (ne)văzut și pacea eshatologică: Sfinții Simeon Noul Teolog, Grigorie Palama și Paisie Velicovski: moștenirea isihastă în teologia ortodoxă contemporană*, Referatele SIVDT 2022, Facultatea de Teologie Ortodoxă din Alba Iulia, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2023, pp. 277-292.
240. CÂRLAN, Drd. Vlăduț-Emil, „The main themes of existentialism. An interpretation from the perspective of orthodox theology”, în *Journal of Romanian Literary Studies*, Arhipelag XXI Press, Issue No. 34/2023, Târgu Mureș, pp. 709-805.
241. CIORAN, Emil, „Cea mai veche dintre spaime. Pe marginea unui text al lui Tolstoi”, în: Lev Tolstoi, *Moartea lui Ivan Ilici*, traducere din rusă de C. Clejan, prefață de Emil Cioran, Editura Humanitas, București, 1998, pp. 5-23.
242. CIORAN, Emil, *O formă a vieții interioare*, în: *Existențialismul românesc 1919-1947*, vol. I, introducere de Eugen Simion, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Ed. Fundația Națională pentru Știință și Artă, Academia Română, București, 2019, pp. 515-518.
243. CORBU, Ieromonah Agapie, „Despre taina morții din perspectivă filologică, filozofică, filocalică și biblică”, în *Biserica și Școala*, Nr. 1, ianuarie 2021, p. 3.

244. DEPRAZ, Natalie & MAURIAC, Frédéric, „Théo-phénoménologie I: l'amour - Jean-Luc Marion et Christos Yannaras”, *Revue de métaphysique et de morale* 74, nr. 2 (2012), doi: 10.3917/rmm.122.0247, pp. 247–277.
245. ELIADE, Mircea, „Søren Kierkegaard. Logodnic, pamfletar și eremit” în: *Existențialismul românesc 1919-1947*, vol. I, introducere de Eugen Simion, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Ed. Fundația Națională pentru Știință și Artă, Academia Română, București, 2019, pp. 281-286.
246. ENĂCHESCU, Dr. Constantin, „Contribuția Pr. Prof. Acad. Dumitru Stăniloae la edificarea unei filosofii antropologice creștin-ortodoxe”, în: *Ortodoxia*, XLV (1993) 3-4, p. 128.
247. FELEA, Preot. Dr. Ilarion V., „Grigore Popa: Existență și adevăr la Soeren (sic!) Kierkegaard”, în: *Revista teologică*, anul XXXI, nr. 3-4, martie-aprilie 1941, Sibiu, pp. 204-206
248. FENN, Richard K., „The Death of God: An analysis of Ideological Crisis”, in: *Review of Religious Research* 9, No. 3 (Spring, 1968), pp. 171-181.
249. GHEORGHITĂ, V., „Mărturisitorii”, în: *Biserica și Școala*, anul LXX, nr. 41, 6 Octomvrie 1946, Arad, pp. 311-313.
250. GHEORGHITĂ, V., „Revelația divină și creștinismul în teologia creștină”, în: *Biserica și Școala*, anul LXXII, nr. 15, 11 Aprilie 1948, Arad, pp. 111-112.
251. INSOLE, Christopher, „Kierkegaard: A Reasonable Fideist?” in *The Heythrop Journal*, 39(4), 363-378, (1998).
252. JORDÁN, Nassim Bravo, “Irony” în: „Kierkegaard's Concepts”, *Kierkegaard's Research: Sources, Reception and Resources, volume 15, tomes I to VI*, edited by Steven M. Emmanuel, William McDonald, Jon Stewart. Aldershot & Burlington, Ashgate Publishing, 2014. Citat: Tome IV, 30–5.
253. KAUFMAN, Gordon D., „On the Meaning of "God": Transcendence without Mythology”, in *Harvard Theological Review*, Volume 59, Issue 02, April 1966, pp. 105 – 132.
254. Lucian BLAGA, „Existențialism sau neputința de a crea?” în: *Existențialismul românesc 1919-1947*, vol. II, introducere de Eugen Simion, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Ed. Fundația Națională pentru Știință și Artă, Academia Română, București, 2019, p. 621-624.

255. MARCAR, Greg, „The Marvel, the Moment, and the Fullness of Time Kierkegaard’s Mystical Explorations with John Climacus and John the Silent” in: *Kierkegaard in Process*, Volume 4 (1), September 2019, University of Copenhagen, pp.1-13.
256. MARTIN, Jose Garcia, „The category of the single individual in Kierkegaard”, in: *European Journal of Science and Theology*, Vol.13, No.3, 2017, pp. 99-108.
257. PERVA, Preot Gh., „Smerenia”, în: *Biserica și Școala*, anul LXVI, nr. 49, 6 Decembrie 1942, Arad, p. 398.
258. PFITZNER, Victor C., „Was St. Paul a Sports Enthusiast? Realism and Rhetoric in Pauline Athletic Metaphors” in: Nick J. WATSON and Andrew PARKER (eds.), *Sports and Christianity. Historical and Contemporary Perspectives*, Routledge Taylor&Francis Group, New York, London, 2013.
259. POLK, Timothy H., „Kierkegaard’s Use of the New Testament. Intratextuality, Indirect Communication, and Appropriation”, in *Kierkegaard and the Bible. Tome II: The New Testament*, edited by Lee C. Barret and Jon Stewart, Routledge, Taylor&Francis Group, London and New York, 2016.
260. POPA, Pr. Gheorghe, „Conceptul de ordine în teologia morală”, în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza din Iași*, secția Teologie, tom VII, 2002, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, pp. 69-80.
261. POPA, Pr. Gheorghe, „Înnoirea discursului teologic, o exigență a teologiei contemporane”, în: *Ortodoxia*, Anul LIV, Nr. 1-2, ianuarie - iunie, 2003, București, pp. 90-96.
262. POPA, Pr. Gheorghe, „Relația dintre discursul teologic și discursul filosofic în epoca modernă. Aspecte hermeneutice”, în *Biserica în misiune. Patriarhia Română la ceas aniversar*, IBMBOR, București, 2005, pp. 425-442.
263. RASMUSSEN, Joel D.S., „Kierkegaard’s Biblical hermeneutics: imitation, imaginative freedom, and paradoxical fixation”, in *Kierkegaard and the Bible. Tome II: The New Testament*, edited by Lee C. Barret and Jon Stewart, Routledge, Taylor&Francis Group, London and New York, 2016.
264. ROWE, William L., „Death and Transcendence”, in D.Z. Phillips and Timothy Tessin (eds.), *Religion without transcendence?*, Palgrave Macmillan, 1997, pp. 133-148.
265. SAVA, Pr. Prof. Dr. Viorel, „Sfânta Liturghie - „experiența isihastă” a comunității în comuniune de rugăciune”, în *Teologie și Viață*, Nr. 9-12, septembrie-decembrie 2022, pp. 37-51.

266. SEMEN, Petre, „Sfințenia lui Dumnezeu si sfințenia oamenilor”, în: *Teologie și Viață*, nr. 1-3/1992, pp. 46-57.
267. STĂNILOAE, Pr. Prof. Dr. Dumitru, „Kierkegaard anti-Luther” în: *Cultură și duhovnicie. Articole publicate în Telegraful Român*, vol. II, ediție îngrijită de Ion-Dragoș Vlădescu, Ed. Basilica, București, 2012, pp. 715-719.
268. TOFAN, Ioan Alexandru, „De ce scandalizează creștinismul?”, în *Dilema Veche* nr. 949 din 16-22 iunie 2022.
269. ŽALEC, Bojan, „Kierkegaard and Becoming an Image of God” in: Marcin GODAWA, Bojan ŽALEC (eds.) *Image and Man - Correlations*, Krakow, 2020.